

บทที่ 2

ชาติภักฏฐกถาในฐานะพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า

บทนี้เป็นการวิเคราะห์ชาติภักฏฐกถาด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน (rite of passage) แต่การจะสามารถแสดงให้เห็นว่า ชาติภักฏฐกถามีลักษณะตอบได้ (correspondence) กับพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านอย่างไร และสามารถวิเคราะห์ได้ในลักษณะใดบ้างนั้น มีความจำเป็นจะต้องแปลงสถานภาพชาติภักฏฐกถาให้มีค่าความหมายและคุณลักษณะสอดคล้องเหมาะสมกับการวิเคราะห์เสียก่อน แล้วจึงค่อยทำการวิเคราะห์เป็นลำดับไป ดังนั้น ในบทนี้จึงจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ส่วนแรกจะเป็นการวิเคราะห์ชาติภักฏฐกถาในฐานะคัมภีร์โพธิสัตว์จรยา ส่วนที่สองจะเป็นการแสดงทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านพร้อมทั้งตัวอย่างงานชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) พิธีกรรมผ่านวัย หรือเลื่อนสถานภาพ (initiation rite) ของชนเผ่าสังคมบุพกาลประกอบให้เห็น และในส่วนสุดท้ายจะเป็นการวิเคราะห์ว่า ชาติภักฏฐกถามีลักษณะเป็นพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพหรือพิธีกรรมผ่านวัยอย่างไร

ชาติภักฏฐกถาในฐานะคัมภีร์โพธิสัตว์จรยา¹

แต่เดิมคำว่า โพธิสัตว์ ที่ปรากฏใช้ในคัมภีร์พุทธศาสนารุ่นแรก ใช้ในข้อความแสดงบระวัติพระโศคยสิทธิ์ดละก่อนจะตรัสรู้ ต่อมาเมื่อเกิดความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ จึงไว้ใช้หมายรวมถึงพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ เมื่อยังไม่ตรัสรู้ด้วย คำว่าโพธิสัตว์จึงกลายเป็นชื่อประเภทบุคคลผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พุทธศาสนาช่วงการแตกเป็นสำนักต่าง ๆ ซึ่งมีแกนหลักอยู่ที่พุทธศาสนาเถรวาท คำว่า โพธิสัตว์ เป็นชื่อประเภทของบุคคลผู้บำเพ็ญคุณหรือมีความมุ่งหมายที่จะบรรลุพระโพธิญาณ (ประพนธ์, 2523 : 79) ซึ่งในการกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะหมายเอาความหมายในช่วงดังกล่าวนี้เป็นสำคัญ

ด้วยความที่คำว่า พระโพธิสัตว์ ได้คลี่คลายตัวออกมามี 2 ความหมายดังกล่าว พระสูตรที่แสดงประวัติของพระพุทธเจ้าจึงสามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภท คือประเภทที่แสดงประวัติพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ตั้งแต่เสด็จออกบรรพชาจนถึงตรัสรู้ เช่น กยเกรวสูตร อุททุกขักขันธสูตร อริยปริยเสนาสูตร โพธิราชกุมารสูตร มหาสังกตสูตร เป็นต้น กับ

¹ คัมภีร์โพธิสัตว์จรยาในที่นี้จะหมายถึงเฉพาะในส่วนของคัมภีร์เถรวาทบาลีเท่านั้น

พระสูตรอีกประเภทที่พระพุทธเจ้าในพระสูตรประเภทนี้ไม่ได้หมายความว่าพระโคตมสิทธัตถะเท่านั้น หากยังหมายรวมไปถึงพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ด้วย ทั้งในอดีตและอนาคต พระสูตรประเภทนี้จะกล่าวถึงประวัติพระพุทธเจ้าตั้งแต่จุดจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงครัสรู้ บางเล่มอาจกล่าวเลยไปถึงการตั้งศาสนาเป็นทำนองประวัติศาสนาของศาสดาองค์ต่าง ๆ ด้วย พระสูตรเหล่านี้ได้แก่ มหาปทานสูตร อัจฉริยภูตรัมมสูตร และพระสูตรต่าง ๆ ในชุดคินิภาค มหาวรรค เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระสูตรประเภทหลังจึงไม่ใช่ประวัติของพระสิทธัตถะก่อนจะครัสรู้อีกต่อไป หากแต่เป็นขั้นตอนที่กำหนดไว้แน่นอนสำหรับบุคคลที่ได้รับการกำหนด หรือที่จะครัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับกับที่พระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้หมายความว่าพระสิทธัตถะก่อนจะครัสรู้อีกต่อไป หากหมายถึงบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่ได้รับการกำหนด หรือที่จะครัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่าง ๆ

ต่อมา (750 - 100 ปีก่อนคริสตกาล) เรื่องราวของโพธิสัตว์ไม่ได้หมายถึงปัจจุบันชาติ หากแต่หมายถึงเรื่องราวในอดีตชาติย้อนหลังกลับไปนับไม่ถ้วน (ประพจน์, 2523 : 104) เพราะว่ามีผู้แต่งต้องการขยายช่วงเวลาขณะเป็นพระโพธิสัตว์ออกไป เพื่อเป็นการแสดงคุณความดีให้ได้ครบ ประวัติในส่วนที่ขยายออกไปนี้ก่อให้เกิดชั้นคอกะที่แน่นอนที่ผู้เป็นพระโพธิสัตว์จะต้องผ่านไปเป็นลำดับจนกว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเรื่องราวดังกล่าวนี้ก็ปรากฏอยู่ในคัมภีร์หมวดชาลภ พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก ในซุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก ซึ่งเป็นนิกายใหม่ที่ถูกรวบรวมผนวกเข้าไว้ในพระไตรปิฎกหลังจากที่ได้รวบรวมพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก 4 นิกายแรกเสร็จสิ้นไปแล้ว

ในช่วงเดียวกันนี้ ความคิดเกี่ยวกับลักษณะของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ก็ยังปรากฏในคัมภีร์ประเภทอวทาน² ของสรรพเวตติวาทะ อันได้แก่ ทิพยวาทน กับมหาวิสตุ³ ของมหาสังฆิกวาทะ ด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้มีแบบแผนขั้นตอนในอดีตชาติที่แน่นอนที่พระโพธิสัตว์จะต้องผ่านไปเป็นลำดับจนกว่าจะได้เป็นพระโพธิสัตว์คล้ายคลึงกัน คือ

1. การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า

การมีศรัทธา

การเกิดจิตมุ่งไปสู่อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

การตั้งปณิธาน

² อวทานเป็นเรื่องราวของการบำเพ็ญคุณงามความดีของบุคคลต่าง ๆ รวมไปถึงผลอันเกิดจากการบำเพ็ญคุณงามความดีเหล่านั้น มักจะเน้นเรื่องของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญ เรื่องราวมักดึงมาจากพระวินัยปิฎก บางครั้งก็กล่าวว่ารวมอยู่ในพระวินัยปิฎก

³ เป็นคัมภีร์ประเภทอวทานที่เป็นต้นเค้าความคิดที่สำคัญให้กับมหาขานในเรื่องของพระโพธิสัตว์ และลักษณะของพระพุทธเจ้า

2. การได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีต

3. การบำเพ็ญบารมี

บารมี 6 ของอวทานและมหาสังฆิกะ คือ ทาน, ศีล, วิริยะ, กษานติ, ธนายะ, ปรีชญา

บารมี 10 ของเดรวาทบเลิ คือ ทาน, ศีล, มกขัมมะ, ปัญญา, วิริยะ, ขันติ, สัจจะ, อธิษฐาน, เมตตา, อุเบกขา

4. ผลของการบำเพ็ญโพธิสัตว์จรยา (มีกล่าวถึงเฉพาะในมหาวัสตุ)

ภูมิ 10

บุคคลจะเริ่มได้นามว่า พระโพธิสัตว์ ตั้งแต่ตั้งปณิธานครั้งแรกเป็นต้นไป ส่วนระยะเวลาที่ตั้งปณิธานนั้น คัมภีร์ต่าง ๆ กล่าวต่างกัน เช่น คัมภีร์พุทธวงศ์และทิพชาวนาทนกล่าวถึงช่วงเวลาสี่สงไขยแสนกัป ในขณะที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คัมภีร์มหาวัสตุกล่าวย้อนขึ้นไปจนนับไม่ถ้วน และสิ้นสุดการเป็นพระโพธิสัตว์เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ต่อมาเมื่อพุทธศาสนิกายเดรวาทมาเจริญในลังกา ก็ได้มีการแต่งคัมภีร์อยู่ในสายพระไตรปิฎก คือ อรรถกถาและฎีกา อธิบายความในพระไตรปิฎกเสียเป็นจำนวนมาก คัมภีร์ชั้นอรรถกถาสำคัญที่กล่าวถึงเรื่องโพธิสัตว์จรยาได้แก่ อรรถกถาชาดก อรรถกถาสุดคณินาต อรรถกถาพุทธวงศ์ และอรรถกถาจริยาปิฎก

อรรถกถาต่าง ๆ ยังคงแนวทางเช่นเดียวกับคัมภีร์พุทธวงศ์เป็นล้นวนมาก สิ่งที่ยรรถกถาทั้งหลายสนใจขยายความ คือ ช่วงบูรณิทาน⁴ อรรถกถาสุดคณินาต และอรรถกถาจริยาปิฎก กล่าวถึงคุณสมบัติต่าง ๆ เพิ่มเติมก่อนหน้าการตั้งปณิธานของการบำเพ็ญธรรมอื่น ๆ ก่อนหน้าการบำเพ็ญบารมี ในขณะที่อรรถกถาชาดกเรียกช่วงตอนต้นทั้งหมดว่า บูรณิทาน

นอกจากโพธิสัตว์จรยาจะปรากฏในคัมภีร์ของอรรถกถาข้างต้นแล้ว

เมื่อพุทธศาสนิกายเดรวาทได้แพร่หลายมาสู่ประเทศพม่าและไทย ก็ได้มีการแต่งคัมภีร์โพธิสัตว์จรยาขึ้นใหม่ด้วยเช่นกัน เช่น สาสนวงศ์ อนาคตวงศ์ สัมภारวิบาก และชินกาลมาลี เป็นต้น ในชินกาลมาลีและสัมภारวิบากนั้นได้ขยายคอนที่ว่าด้วยการตั้งปณิธาน หรือปฐมปณิธาน อันเกิดขึ้นด้วยพระพรหมคโลใจ มิได้เกิดขึ้นด้วยการเห็นหรือการเลื่อมใสพระพุทธเจ้า เมื่อเกิดจิตดูปาทแล้วก็ตั้งมโนปณิธานเป็นเวลา 7 อสงไขย ตั้งจิตปณิธานอีก 9 อสงไขย และกายวชิปณิธานอีก 4 อสงไขยแสนกัป สิ่งที่เพิ่มขึ้นมาจึงเป็นส่วนที่เหนือกายวชิปณิธานขึ้นไป

พัฒนาการดังกล่าวเกิดขึ้นก่อนช่วงการตั้งปณิธานเป็นส่วนใหญ่ มักเน้นเรื่องเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งปณิธาน มิได้มีรายละเอียดหรือความคิดเปลี่ยนแปลงไปมากนัก เพราะคำที่ใช้ตั้ง

⁴ ดังจะปรากฏในแบบแผนขั้นตอนของโพธิสัตว์จรยาข้างหน้า

ปณิธานยังคงลักษณะเดิมทุกประการ ดังนั้น แบบแผนขั้นตอนสุดท้ายของโพธิสัตว์จรรยาของ
พุทธศาสนาเถรวาทจึงประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ (ประพนธ์, 2523 : 169-170)

พาหิรนิทาน

อติพุเรนิทาน

จิตตูปปาทกาล

มโนปณิธาน

วจีปณิธาน

พุเรนิทาน กายวจีปณิธาน

- การตั้งปณิธาน

- การได้รับพุทธพยากรณ์

- การบำเพ็ญบารมี

อวิพุเรนิทาน การจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงตรัสรู้

สันติเกนิทาน ตั้งแต่ตรัสรู้เป็นต้นไปจนถึงปรินิพพาน

สำหรับขั้นตอนของพระโพธิสัตว์ดังกล่าวนี้ยังคงเป็นลักษณะของพระพุทธเจ้าที่ขยาย
ออกไป ยังคงเป็นการบำเพ็ญบารมีโดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
เป็นพระพุทธเจ้า หากได้พัฒนาเป็นบุคคลเอกเทศอย่างคติมหายาน⁵ ในแง่นี้ โพธิสัตว์จรรยาจึง
เป็นดังกระบวนการแปรสภาพจากพระโพธิสัตว์มาเป็นพระพุทธเจ้านั่นเอง

จากการแสดงให้เห็นพัฒนาการทางความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ หรือโพธิสัตว์จรรยาที่
ปรากฏนับตั้งแต่ในพระสูตร พระไตรปิฎก อรรถกถา จนมาถึงคัมภีร์พิเศษในสมัยหลังที่มีแบบ
แผนขั้นตอนที่พระโพธิสัตว์จะต้องผ่านไปเป็นลำดับจนกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าคล้ายคลึง
กันนั้น โครงสร้างของชาดกกุฎกถาดังที่แสดงให้เห็นในบทก่อนหน้า อันประกอบด้วยพุเร
นิทาน อวิพุเรนิทาน และสันติเกนิทาน ก็เป็นไปตามแบบแผนของโพธิสัตว์จรรยาดังกล่าว ไม่
ได้มีความแตกต่างที่โดดเด่นไปจากคัมภีร์ในกลุ่มเดียวกันนี้แต่ประการใด ต่างแต่เพียงว่าชาดกกุฎ
กถาไม่ได้กล่าวถึงช่วงขั้นที่เป็นพาหิรนิทาน กับอติพุเรนิทาน ที่ประกอบด้วยจิตตูปปาทกาล
มโนปณิธาน และวจีปณิธาน หากแต่กล่าวเฉพาะพุเรนิทาน อวิพุเรนิทานและสันติเกนิทาน

⁵ ในคติมหายานช่วงหลัง พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่ยืดเวลาของการที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าออกไป แม้จะ
บำเพ็ญบารมีจนครบถ้วนก็ยังไม่เข้านิรวาณ หากแต่มีลักษณะและอำนาจราวกับได้ตรัสรู้แล้ว ยิ่งกว่านี้
ในบางกรณีเช่น พระอวโลกิตศวรร ก็กลายเป็นผู้ทำให้เกิดพระพุทธเจ้าเสียเอง โดยตนยังไม่ยอมเป็นพระ
พุทธเจ้า พัฒนาการของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ดังกล่าวนี้เป็นผลให้พระโพธิสัตว์แยกขาดออกจาก
พระพุทธเจ้าโดยสิ้นเชิง กลายเป็นเทพเจ้าหมวดหนึ่งไป

โพธิสัตว์จรรยาในชาติกัฏฐกถาเริ่มตั้งแต่ช่วงทวาริณทาน อันเป็นภววิปนิธานที่ประกอบด้วยการตั้งปณิธาน การได้รับพุทธพยากรณ์และการบำเพ็ญบารมี โดยนิทานเริ่มจากพระโพธิสัตว์สุเมธคาบสาคินอนทอคว่างให้พระพุทธเจ้าที่ปึงกรและลูกศิษย์เดินเหยียบข้ามดั่งข้อความที่ว่า “เราแก้ผมออก เปลื้องผ้าเปลือกไม้และหน้าเสื่อ ในที่นั้นลาดลงบนเบือกคมนอนคว่ำหน้า พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยศิษย์จงทรงเหยียบเราเสด็จไป อย่าได้เหยียบบนเบือกคมนอน” (ทวาริณทาน, 55 : 23)

พระโพธิสัตว์สุเมธคาบสาคินอนทอคว่างก็เพื่อว่าจะได้บรรลु พระสัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้พาสัตว์โลกและเทวดาข้ามพ้นห้วงสังสารวัฏ “เมื่อเราอนบนแผ่นดิน ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า วันนี้เราเมื่อปรารถนาอยู่ที่ฝั่งผากิเลสเราได้จะมีประโยชน์อะไรแก่เราเล่า ด้วยการทำให้แจ้งธรรมในที่นี้ด้วยเพศที่ใคร ๆ ไม่รู้จัก เราบรรลु พระสัพพัญญุตญาณ จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลกพร้อมทั้งเทวโลก จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา ด้วยลูกผู้ชายผู้มีรูปร่างแข็งแรงนี้ข้ามฝั่งไปคนเดียว เราบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้วจักให้มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาข้ามฝั่ง ด้วยการกระทำอันยิ่งใหญ่ของเรา ด้วยลูกผู้ชายผู้มีรูปร่างแข็งแรงนี้ เราบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จะให้เหล่าชนมากมายข้ามฝั่ง เราตัดกระแสน้ำคือสังสารทำลายภพทั้งสามแล้ว ขึ้นสู่ธรรมนาถ จักให้มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาข้ามฝั่ง” (ทวาริณทาน, 55 : 23-24)

เมื่อพระพุทธเจ้าที่ปึงกรเสด็จมาประทับยืนที่เบื้องศีรษะของพระโพธิสัตว์สุเมธคาบสาคินอนทอพระเนตรเห็นเขานอนบนหลังเบือกคมนก็ทรงรู้ว่า คาบสาคินนี้ได้กระทำความปรารถนาอย่างยิ่งใหญ่ เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า คอจากนั้นพระองค์ก็ใคร่รู้ว่าความปรารถนาของพระโพธิสัตว์สุเมธคาบสาคินจะสำเร็จหรือไม่ จึงตรงส่งพระอนาคคังสญาณใคร่ครวญดู ก็ทราบวาล่วงไปอีกสี่อสงไขยแสนกัปนับจากบัดนี้ คาบสาคินจะได้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าโคคม ดังนั้นพระองค์จึงตรัสพุทธพยากรณ์ว่า “พวกท่านจงดูคาบสาคินเป็นขนิลาผู้มีตบะสูงนี้ เขาจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในโลกในกัปที่นับไม่ถ้วนแต่กัปนี้ เขาเป็นตถาคตจะออกจากนครช็อกบิลพัสดุ์อันน่ารื่นรมย์ ดั่งความเพียรกระทำทุกกริยา นั่งที่โคนต้นอชปาณีโครธ ประคองข้าวปายาสไปยังแม่น้ำเนรัญชรา ในที่นั้น พระจินเจ้าพระองค์นั้นทรงถือข้าวปายาสไปที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เสด็จถึงโคนต้นโพธิ์โดยทางที่เขาแต่งไว้ดีแล้ว ลำดับนั้นพระสัมพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระยศใหญ่ผู้มีใครยิ่งกว่า กระทำประหัตถิมณโพธิมณฑลแล้ว จักตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์ พระมารดาผู้เป็นชนนีของเขาจักมีนามว่ามาษา พระบิดาจักมีนามว่าสุทโธทนะ เขาจักมีนามว่าโคคม พระโกลิตะและอุปลิสสะจักเป็นอัครสาวก ผู้หาอาสวะมิได้ปราศจากราคะแล้ว มีจิตอันสงบตั้งมั่น อุปรากนามว่าอานนท์ จักเป็นอุปรากพระจินเจ้านั้น นางเขมาและนางอุบลวรรณาจักเป็นอัครสาวิกา ผู้หาอาสวะมิได้ปราศจากราคะแล้ว มีจิตสงบตั้งมั่น ดันไม้ที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จักเรียกกันว่าธัสสวัตวาพุกม” (ทวาริณทาน, 55 : 26-27)

เมื่อพระโพธิสัตว์สุเมธคาบสได้ฟังว่า ความปรารถนาของคนจะบรรลุผลก็เกิดปิติโสมนัส ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าที่ปึงกรและสาวกได้เดินจากไปแล้ว เขาก็ได้ลุกขึ้นจากที่นอนเพื่อตรวจตราดูบารมีทั้งหลาย ในที่สุดก็ได้พบว่าธรรมที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้หรือพุทธการกธรรมนั้นก็คือ บารมี 10 ประการ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี เมื่อรู้ว่าบารมีประกอบด้วยอะไรบ้าง พระโพธิสัตว์สุเมธคาบสก็คิดว่าคนจักบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 ประการนี้เพื่อว่าในเวลาอีกสี่อสงไขยแสนกัปข้างหน้า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าตามคำพยากรณ์ เมื่ออธิษฐานดังนี้แล้วก็เหาะกลับไปยังป่าหิมพานต์ทันที

ต่อจากสมัยพระพุทธเจ้าที่ปึงกรแล้ว ก็มีพระพุทธเจ้าอุบัติตามมาอีก 23 พระองค์ โดยที่พระโพธิสัตว์สุเมธคาบสก็ได้อุบัติร่วมด้วยกับทุก ๆ พระองค์ ดังนี้^๑

พระพุทธเจ้า	พระโพธิสัตว์
1. ทีปิงกร	สุเมธ
2. โกณฑัญญะ	วิชดา
3. มังกละ	สุริจ
4. สุมา	อตุละ
5. เรวตะ	อดิเหวะ
6. โสภิตะ	สุชาตะ
7. อโนมทัสสี	ยักษ์
8. ปทุมะ	สิงห์
9. นารทะ	ญามิ
10. ปทุมมุตตระ	ชฎิล
11. สุเมธ	อุตตระ
12. สุชาตะ	พระเจ้าจักรพรรดิ
13. ปิยทัสสี	กัสสปะ
14. อัคคทัสสี	สุสีมะ
15. รัมมทัสสี	ท้าวสักกะ
16. สิทธัตถะ	มังกละ
17. ติสสะ	สุชาตะ
18. ศุสสะ	วิชาติวี

^๑ ดูรายละเอียดของประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่เกิดร่วมชาติเดียวกับพระพุทธเจ้าองค์ก่อนได้ใน มุณินิฎุมพโลกิกขุ , มหุรัตตวิลาสินี อรรถกถาทุททวงศ์ ฉบับภูมิพโลกิกขุ , กรุงเทพฯ : โครงการปฏิวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณห้องต้นฯ , 2522.

19. วิปีสตี	อดุละ
20. ลิกชี	อรินทมะ
21. เวสสฏ	สุทัสสนะ
22. กุกสันธะ	เขมะ
23. โจนาคมนี	ขัมมาตะ
24. กัสสปะ	โชติปาละ

พระพุทธเจ้าทรงกำเนิดในกัปที่ต่างกันดังนี้

1. สारกัป เป็นกัปซึ่งพระพุทธเจ้าพึงเกิดขึ้นในแต่ละกัปเพียงพระองค์เดียว มีการเกิดแบบนี้ 4 ครั้ง มีพระพุทธเจ้า 4 พระองค์ ได้แก่ พระโกณฑัญญะ พระประทุมมุตระ พระสิทธัตถะ พระวิปีสตี

2. มัชฌากัป เป็นกัปซึ่งมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในกัปเดียวกัน 2 พระองค์ มี 3 ครั้ง ได้แก่ พระสุเมธกับพระสุชาตะ พระคัสสะกับพระมุสสะ และพระลิกชีกับพระเวสสฏ

3. วรกัป เป็นกัปซึ่งมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในกัปเดียวกัน 3 พระองค์ มี 2 ครั้ง ได้แก่ พระอนิมทัสสี พระปฐมะ และพระนารทะ กับพระปิยทัสสี พระอถตทัสสี และพระธัมมทัสสี

4. สเรมณชกัป เป็นกัปซึ่งมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในกัปเดียวกัน 4 พระองค์ มี 2 ครั้ง ได้แก่ พระคัมพันธกร พระเมธังกร พระสรณังกร และพระทีปังกร⁷ กัลพระมังกละ พระสุมนะ พระเววตะ และพระโสภิตะ

5. กัททกัป เป็นกัปซึ่งมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในกัปเดียวกัน 5 พระองค์ มี 1 ครั้ง คือ พระกุกสันธะ พระโจนาคมนี พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระเมคโคตรย⁸

ในการพบกับพระพุทธเจ้าทั้ง 24 พระองค์ พระโพธิสัตว์ก็ได้บำเพ็ญคุณงามความดี ด้วยการ กระทำที่ยิ่งใหญ่มาโดยตลอด⁹ จนสิ้นสมัยของพระพุทธเจ้ากัสสปะ เวลาได้ล่วงเลย

⁷ ก่อนหน้าพุทธสมัยของพระพุทธเจ้าโคตมะได้มีพระพุทธเจ้าอุบัติมาแล้วถึง 27 พระองค์ ไม่ใช่ 24 พระองค์ ดังที่ปรากฏในการแสดงให้เห็นถึงการเกิดร่วมชาติกัน แต่การที่พระพุทธเจ้า 3 พระองค์ก่อนหน้าพระพุทธเจ้าทีปังกร คือ พระคัมพันธกร พระเมธังกร และพระสรณังกร ไม่ได้รับการกล่าวถึง เพราะว่าในพระชาติที่เกิดร่วมกับพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์นั้น พระโพธิสัตว์มีกรรมสมุทธานไม่ครบ 8 ประการ ไม่อาจได้รับพุทธพยากรณ์ในพุทธสมัยดังกล่าวได้ จึงเป็นผลให้พระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ไม่ได้รับการกล่าวถึง

⁸ พระเมคโคตรย คือพระพุทธเจ้าองค์ถัดไปที่จะมาเกิดขึ้นหลังสมัยของพระพุทธเจ้าโคตมะองค์ปัจจุบัน

มาสื่อสงไขยแสนกัป และพระโพธิสัตว์ก็ได้บำเพ็ญบารมี 10 ประการมาในชาติต่าง ๆ จนครบถ้วนแล้ว จนถึงชาติภพของพระเวสสันดรก็ได้บรรลุนิสงส์สำหรับพระโพธิสัตว์ผู้ที่ได้กระทำความปรารถนาอย่างตั้งใจจริง (อุเรนิทาน, 55 : 75) เมื่อจุดจากชาติภพพระเวสสันดรก็ได้เกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต เป็นอันว่าสิ้นสุดช่วงของอุเรนิทาน

ช่วงอุเรนิทานนั้น คือช่วงตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต เกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ออกบวชจนกระทั่งตรัสรู้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ได้เป็นพระพุทธเจ้า โดยเริ่มเรื่องจากความโกลาหล เรื่องพระพุทธเจ้าซึ่งได้เกิดขึ้นเมื่อขณะที่พระโพธิสัตว์ยังอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต บรรดาเทวดาจึงพากันไปทูลอัญเชิญให้พระโพธิสัตว์จุติ โดยบอกว่าบัดนี้ถึงสมัยที่ท่านจะเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว

หลังจากได้รับคำอัญเชิญ พระโพธิสัตว์ก็ยังไม่ได้รับปากในทันที หากตรวจดูมหาวิโลกนะ¹⁰ ก่อน เมื่อเห็นว่ามหาวิโลกนะมีความพร้อมมูลแล้ว ก็ได้รับปากกับเทวดาเหล่านั้น ต่อจากนั้นพระโพธิสัตว์ก็ไปยังสวนนันทวันที่อยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต แล้วพระโพธิสัตว์ก็จุดจากดุสิตพิภพในสวนนันทวันนี้เอง

พระโพธิสัตว์ประสูติในครรภ์ของพระนางสิริมหามายา ชายาของพระเจ้าสุทโธทนะ หลังประสูติได้ 7 วันพระมารดาก็เสด็จสวรรคต เมื่อพระชนมายุได้ 16 ชันษาที่ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธราพิมพา จนพระชนมายุ 29 ชันษา พระมเหสีก็ให้กำเนิดบุตรชื่อว่า ราหุล และในคืนเดียวกันนั่นเอง เจ้าชายสิทธัตถะก็เสด็จออกมหาภิเนษกกรรมหรือออกผนวช หลังจากที่ได้เห็นบุพนิมิต 4 ในตอนกลางวันคือ คนชรา คนป่วย คนตาย และสมณเพศ

พระโพธิสัตว์ได้เข้าไปศึกษากับอาหารคาวสกาลามโคตร และอุทกคาวสรามบุตร แต่ต่อมาก็พบว่าไม่ใช่หนทางที่จะนำไปสู่การตรัสรู้ จึงเสด็จจากไป ต่อจากนั้นพระโพธิสัตว์ก็ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่ 6 พรรษา แต่ก็ทรงพบว่านี่ก็ไม่ใช่ทางแห่งการบรรลุอีกจึงเลิกเสีย และในวันถัดมาก็ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ค้นมหาโพธิ์ อุเรนิทานก็จบลงแต่เพียงเท่านี้

ส่วนสันติเกนิทาน คือ เรื่องราวหลังจากพระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นต้นไป เป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าไปประทับอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ จนถึงปรินิพพาน โดยนิทานเริ่มจากการเสวยวิมุตติสุขอยู่ 7 สัปดาห์ หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้แล้ว รายละเอียดของเหตุการณ์สำคัญก่อนปรินิพพานจบลงที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวญองวิหารที่ตนได้บริจาคทรัพย์สินไป จึงเป็นอันสิ้นสุดสันติเกนิทาน

⁹ เช่นในพระชาดกพราหมณ์สุริยได้ถวายมหาทานให้แก่พระพุทธเจ้ามั่งคละ ในพระชาดกาคฤคยะได้ถวายม้าและบรรเลงดนตรีถวายแก่พระพุทธเจ้าสุমনะ เป็นต้น รายละเอียดดูใน อุเรนิทาน , 55 : 50-74

¹⁰ มหาวิโลกนะ คือ การเลือกครั้งใหญ่ 5 ประการ อันได้แก่ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล และการกำหนดอายุมารดา ดูรายละเอียดในอุเรนิทาน, 55 : 81-83

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าชาดกฏฐกถาจะมีโครงสร้างตามแบบแผนของคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยา หากแต่ก็มีจุดเน้นอันเป็นลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างออกไปจากคัมภีร์อื่น ๆ ในกลุ่มเดียวกันนี้ กล่าวคือ ส่วนที่ชาดกฏฐกถาเน้นและขยายความโดยละเอียด นั่นคือช่วงบูรณิทานในส่วนของ การบำเพ็ญบารมี หลังจากทีพระโพธิสัตว์สุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปิงกร แล้ว นั่นก็คือในส่วนของอรรถกถาชาดกที่เป็นเรื่อง ๆ อันมีจำนวนมากถึง 547 เรื่อง และหากเทียบสัดส่วนเนื้อหาของชาดกฏฐกถาฉบับแปลนี้แล้ว พบว่าส่วนอวิบูรณิทานกับสันติเกนิทานมีเพียงจำนวน 73 หน้าในหน้าทั้งหมด 376 หน้าของเล่ม 55 อันถือว่าเป็นเล่มที่มีขนาดบางที่สุด ในจำนวน 10 เล่ม ซึ่งอีก 9 เล่มที่เหลือก็เป็นอรรถกถาของชาดกแต่ละเรื่องทั้งหมด จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า โดยแท้ที่จริงแล้วชาดกฏฐกถาให้ความสำคัญกับบูรณิทาน โดยเฉพาะใน ส่วนของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอคติชาติต่าง ๆ มากกว่าจะเป็นปัจจุบันชาติ และการบำเพ็ญบารมีในอคติชาติต่าง ๆ เป็นจำนวนมากนี้เอง คือจุดเด่นของชาดกฏฐกถาในฐานะ คัมภีร์โพธิสัตว์จรรยาที่เป็นเหตุผลในการเลือกมวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ ดังจะปรากฏในบทถัดไป

การแสดงคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยาโดยมีชาดกฏฐกถารวมอยู่ด้วยในกลุ่มนี้นั้น คือการ แปลงและกำหนดสถานภาพของชาดกฏฐกถาให้มีค่าความหมายและคุณลักษณะเหมาะสมต่อ การวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน ทั้งนี้ การที่โพธิสัตว์จรรยาคือแบบแผนชั้นคอนที่ พระโพธิสัตว์จะดั่งผ่านไปเป็นลำดับเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ก็คือกระบวนการเปลี่ยนผ่านจาก พระโพธิสัตว์ไปเป็นพระพุทธเจ้านั่นเอง ดังนั้นด้วยฐานะดังกล่าวนี้ชาดกฏฐกถาจึงสามารถเป็น ดั่งพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากพระโพธิสัตว์ไปเป็นพระพุทธเจ้าดังที่จะได้แสดงให้เห็นโดยละเอียด ในลำดับต่อไป

พิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน

ในช่วงต้นของการเริ่มศึกษาพิธีกรรมในสังคมนาพทกาล นักมานุษยวิทยามักจะศึกษา เฉพาะพิธีกรรมนั้น ๆ อย่างแยกส่วนและเป็นเอกเทศ ขาดการเชื่อมโยงเข้ากับพิธีกรรมอื่น ๆ ที่ เกี่ยวเนื่องกัน: เป็นผลให้การศึกษาคำความเข้าใจพิธีกรรมถูกจำกัดอยู่แต่ในเฉพาะส่วนของพิธี กรรมนั้น ๆ เท่านั้น ความหมายของพิธีกรรมขึ้นอยู่กับตัวของมันเอง จน กระทั่ง Arnold Van Gennep (1960) ในหนังสือ The Rites of Passage ได้เสนอวิธีการศึกษาพิธี กรรมในเชิงกระบวนการว่า การศึกษาพิธีกรรมโดยการแยกส่วนจะทำให้คลาดเคลื่อนไปจาก ความหมายที่แท้จริงของพิธีกรรมนั้นได้ หากด้วยการศึกษาพิธีกรรมในเชิงกระบวนการจะทำให้ เราสามารถเข้าใจความหมายที่แท้จริงของมันได้ ทั้งนี้ก็เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรม หนึ่งกับพิธีกรรมอื่นๆในเชิงกระบวนการนั่นเอง

Gennep เสนอว่าชีวิตของปัจเจกบุคคลในทุกสังคมคือลำดับของการเปลี่ยนผ่าน (series of passage) ไม่ว่าจะจากอายุช่วงหนึ่งไปสู่อายุอีกช่วง จากอาชีพหนึ่งไปสู่อีกอาชีพ หรือจากสถานภาพหนึ่งไปสู่อีกสถานภาพหนึ่ง (Gennep, 1960 : 2-3) ชีวิตของคนประกอบขึ้นด้วยขบวนการของขั้นตอน (succession of stages) ที่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบคล้ายคลึงกัน คือเกิด เป็นหนุ่มสาว แต่งงาน เป็นพ่อแม่ เลื่อนขั้นสูงขึ้น ประกอบอาชีพที่มีความชำนาญเฉพาะทาง และก็ตายในที่สุด ในการเปลี่ยนผ่านแต่ละขั้นตอนนี้ สังคมสมัยใหม่จะมีกิจกรรมพิเศษ (special acts) รอรับทว่าสำหรับในสังคมบุพกาลแล้ว การเปลี่ยนผ่านจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งนั้นจะสำเร็จสมบูรณ์ได้ ก็โดยการผ่านการประกอบพิธีกรรม

ในทำนองเดียวกัน สังคมก็มีสภาพคล้ายคลึงกับบ้านที่ถูกแบ่งออกเป็นห้องต่าง ๆ และมีระเบียบทางเดินที่เป็นทางเชื่อมต่อกันระหว่างห้องต่าง ๆ (Gennep, 1960 : 26) ซึ่งสังคมมีลักษณะเป็นอารยะเท่าไรร่องทางเดินที่อยู่ระหว่างห้องก็หดสั้นแคบเข้า ขณะที่ประตูแห่งการสื่อสารถึงกันก็จะขยายกว้างขึ้นเท่านั้น ทว่าในทางกลับกัน สำหรับในสังคมบุพกาลแล้ว ห้องต่าง ๆ จะถูกแยกออกจากกันอย่างเข้มงวดระมัดระวัง การเดินทางผ่านช่องทางเดินจากห้องหนึ่งสู่อีกห้องหนึ่งก็จะต้องกระทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง และโดยส่วนใหญ่แล้วก็มักจะทำผ่านพิธีกรรม

ด้วยเหตุนี้ วัตถุประสงค์หลักของพิธีกรรมที่รองรับการเปลี่ยนผ่านของปัจเจกบุคคลในสังคม จึงอยู่ที่การทำให้ปัจเจกบุคคลสามารถผ่านจากตำแหน่งที่ได้รับการจำกัดความแล้ว ไปสู่อีกตำแหน่งที่ได้รับการจำกัดความจากสังคมอย่างดีพอ ๆ กัน และเนื่องจากการที่บรรดาพิธีกรรมเหล่านี้ต่างก็มีจุดมุ่งหมายคล้ายคลึงกัน ฉะนั้น วิธีการของแต่ละพิธีกรรมเพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวจึงน่าจะสามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ การศึกษาพิธีกรรมของ Gennep จึงไม่ได้เป็นการศึกษาพิธีกรรมใดพิธีกรรมหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่เป็นการศึกษานัยสำคัญอันเป็นสารัตถะตลอดจนตำแหน่งเชิงสัมพัทธ์ของพิธีกรรมนั้นๆ ภายในพิธีกรรมโดยรวม นั่นก็คือแบบแผนขั้นตอน (order) ของมันนั่นเอง (Gennep, 1960 : 191) แต่ละตำแหน่งของพิธีกรรมจะวางตัวอย่างมีความสัมพันธ์ต่อกันเพื่อวัตถุประสงค์หนึ่งโดยเฉพาะ ตำแหน่งดังกล่าวอาจจะผันแปรไปตามโอกาสต่าง ๆ เป็นต้นว่า การเกิด การตาย การผ่านวัย หรือการแต่งงาน หากแต่ความแตกต่างดังกล่าวก็เป็นเพียงเรื่องของรายละเอียด เพราะว่าแบบแผนเบื้องต้น (the underlying arrangement) นั้นจะเป็นอย่างเดียวกัน ภายใต้อาณาเขตของรูปแบบที่ปรากฏ แบบแผนที่เป็นแบบฉบับ (typical pattern) มักปรากฏควบคู่ไปด้วยเสมอ นั่นคือแบบแผนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน (the rites of passage)

Gennep เรียกพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับจุดเปลี่ยนแห่งชีวิต (life-crisis rites) ของปัจเจกบุคคลว่าเป็นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ 3 ช่วงด้วยกันคือ ช่วงแยกตัว

(separation หรือ separation) ช่วงเปลี่ยนผ่าน (transition หรือ marge) และช่วงรวมตัว (incorporation หรือ agregation) (Gennep, 1960 : VII)

ในช่วงแยกตัวนั้นจะประกอบด้วยพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการดึงเอาปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มออกจากจุดก่อนหน้านั้นในโครงสร้างสังคม หรือออกจากชุดของสภาพทางวัฒนธรรม ระหว่างช่วงเปลี่ยนผ่านสถานะของผู้เข้าพิธีจะคลุมเครือ เนื่องจากเขาได้ข้ามผ่านอาณาจักรวัฒนธรรมซึ่งปราศจากคุณสมบัติของคนทั้งในอดีตและอนาคต ในช่วงรวมตัวการเปลี่ยนผ่านจะเสร็จสิ้นสมบูรณ์ ผู้เข้าพิธีจะกลับมาอยู่ในสถานะที่มั่นคงอีกหนในตำแหน่งที่สูงกว่าเดิม และด้วยผลของการผ่านพิธี เขาก็จะมีสิทธิและหน้าที่อย่างชัดเจนในโครงสร้าง ผู้ผ่านพิธีจะถูกคาดหวังให้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียม ประเพณีและมาตรฐานทางศีลธรรมของสังคม (Turner, 1977 :94-95)

จากการศึกษาพิธีกรรมจุดเปลี่ยนแห่งชีวิตต่าง ๆ จะพบว่าล้วนแล้วแต่มี 3 ช่วงดังกล่าวนี้ประกอบอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น แต่ Gennep ก็ได้ระบุว่า ช่วงทั้ง 3 นี้อาจจะไม่ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาในระดับที่เท่าเทียมกันโดยทุกคนหรือว่าโดยทุกชุดของพิธีกรรม (Gennep, 1960 : VII) กล่าวคือพิธีกรรมแยกตัวจะมีความสำคัญและเด่นชัดในพิธีฝังศพ พิธีกรรมรวมตัวจะปรากฏเด่นชัดในพิธีแต่งงาน ส่วนพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านนั้นจะมีบทบาทสำคัญในช่วงการตั้งครุฑ การหมั้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพิธีกรรมผ่านวัย หรือเลื่อนสถานภาพ (Initiation Rites)

นอกนี้แล้ว Gennep ยังได้จัดแบ่งช่วงทั้ง 3 ของพิธีกรรมในอีกรูปแบบหนึ่งด้วย โดยเขาเรียกพิธีกรรมแยกตัวจากโลกก่อนหน้าว่า Preliminal Rites เรียกพิธีกรรมที่ประกอบในช่วงขึ้นเปลี่ยนผ่านว่า Liminal (a threshold) Rites และเรียกพิธีกรรมรวมตัวเข้าสู่โลกใหม่ว่า Postliminal Rites (Gennep, 1960 : 20-21) ความแตกต่างจากการแบ่งช่วงพิธีกรรมชุดนี้กับชุดก่อนหน้าก็คือ การแบ่งชุดนี้ยึดช่วงเปลี่ยนผ่าน หรือ liminal periods เป็นแกนหลัก ซึ่งการแบ่งโดยมีจุดเน้นอยู่ที่ช่วงเปลี่ยนผ่านนี้จะได้รับการพัฒนาโดยละเอียดและมีนัยสำคัญเป็นอย่างยิ่งจากนักมานุษยวิทยาในรุ่นต่อมาอีกท่าน ซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทถัดไป

ในการแสดงตัวอย่างงานชาติพันธุ์วรรณา พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านประกอบทฤษฎีเพื่อจะสามารถเห็นได้ชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้นนั้น ผู้วิจัยจะขอยกงานชาติพันธุ์วรรณาของนักมานุษยวิทยาคนอื่น ๆ เข้าประกอบด้วยนอกเหนือไปจากของ Gennep ที่เขายกมาประกอบทฤษฎีของตน ทั้งนี้ตัวอย่างดังกล่าวจะยกมาแสดงให้เห็นพอเป็นสังเขป

ส่วนใหญ่ของพิธีกรรมผ่านวัย หรือเลื่อนสถานภาพของเด็กผู้ชายในสังคมบุพกาล มักจะเป็นพิธีขลิบปลายหนังหุ้มอวัยวะเพศชาย (Circumcision Rites) และงานชาติพันธุ์วรรณาเกี่ยวกับพิธีนี้ก็ยังมีเป็นจำนวนมาก บ้างก็มีการบันทึกไว้ละเอียดครบสมบูรณ์ทุกขั้นตอน บ้างก็เป็นเพียงแต่การบันทึกเอาไว้โดยคร่าว ๆ ไม่ละเอียดมากนัก ที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์เป็นต้นว่า พิธีกรรม

Mukanda ของชนเผ่า Ndembu ซึ่งอาศัยอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศแซมเบีย (ก่อนหน้านี้นี้คือประเทศโรดิเชียเหนือ) ซึ่งเป็นพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพที่มีจุดมุ่งหมายอยู่การทำให้เด็กหนุ่มกลายเป็นชายและสมาชิกที่สมบูรณ์ของเผ่า พร้อมกันนี้เขาก็จะได้เรียนรู้ระบบคุณค่าต่าง ๆ ของเผ่า ความชำนาญในการล่าสัตว์ รวมไปถึงการสั่งสอนเกี่ยวกับเรื่องเพศอีกด้วย¹¹

ชาว Ndembu แบ่งพิธี Mukanda ออกเป็น 3 ช่วงด้วยกัน คือ 1.Kwing'ya หรือเหตุเพื่อที่จะเข้า 2.Kung'ula ที่เพิ่งขลิบ และ 3.Kwidisha หรือนำออกไปด้านนอกรวมทั้งยังมีนัยของการได้รับความเห็นชอบจากสาธารณะด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าพิธีกรรมมีความโน้มเอียง(orientation)เข้าหาเพิง ซึ่งหากจะใช้เพิงเป็นแกนหลักก็จะแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงเช่นกันคือ ช่วงเข้าหาเพิง ช่วงอยู่ในเพิง และช่วงออกจากเพิง

ลักษณะของพิธี Mukanda เป็นพิธีขลิบโดยทั่วไปของชนเผ่าสังคมบุพกาลที่ปรากฏในบันทึกทางชาติพันธุ์วิทยา กล่าวคือ เมื่อเด็กผู้ชายเริ่มเข้าสู่วัยหนุ่มหรือเหมาะสม พวกเขาจะถูกแยกตัวออกมาจากกลุ่ม พิธีขลิบคือการตัดเขาออกจากโลกก่อนหน้าที่เป็นโลกของเด็กและผูกอยู่กับผู้หญิงคือแม่ หลังจากการขลิบ เขาถูกแยกตัวไปอยู่ในเพิงหรือกระท่อมในป่าห่างจากหมู่บ้าน ที่นั่นเขาจะต้องอยู่ภายใต้ระเบียบกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด พวกเขาจะต้องยอมรับการดูค้ำว่ากล่าว การลงโทษทรมานโดยไม่ขัดขืนหรือปริปากใด ๆ เด็กทุกคนมีสถานภาพเท่าเทียมกัน เป็นสหายนกันไม่ว่าจะเป็นลูกชายหัวหน้าเผ่าหรือลูกคนธรรมดา ในเพิงหรือกระท่อม พวกเขาจะได้เรียนรู้ความลับต่าง ๆ ที่คนที่ไม่ผ่านพิธีนี้จะไม่มีโอกาสรู้ อันได้แก่ระบบคุณค่า จริยธรรมของเผ่า ตลอดจนความชำนาญในการล่าสัตว์และการทำสงคราม เมื่อครบกำหนดแล้วพวกเขาจะคืนกลับสู่หมู่บ้านที่จากมาอีกหน ทว่าในสถานภาพที่เปลี่ยนไป คือ เป็นผู้ใหญ่ เป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของเผ่าอันจะมีสิทธิและหน้าที่ตามธรรมเนียมที่ปฏิบัติมา

จากการที่ขั้นตอนของพิธี Mukanda มีลักษณะดังกล่าวนี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าสอดคล้องกับขั้นตอนทั้ง 3 ของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน กล่าวคือ Kwing'ija หรือสาเหตุที่จะเข้า มีคุณสมบัติตรงกับช่วงแยกตัวเพราะเป็นการแยกตัวเด็กออกจากหมู่บ้าน Kung'ula หรือการแยกอยู่ในเพิงขลิบ ตรงกับช่วงเปลี่ยนผ่าน ส่วน kwidisha หรือพิธีกรรมแห่งการหวนคืนก็ตรงกับช่วงรวมตัวเพราะเป็นการเดินทางกลับหมู่บ้านของเด็กหลังจากผ่านพิธีแล้ว

นอกจากพิธีขลิบแล้วก็มีพิธีกรรมผ่านวัยประเภทอื่นที่ไม่มีการขลิบด้วย เป็นต้นว่าพิธีกรรมผ่านเข้ากลุ่มของบรรดาชนเผ่าในคองโก (Gennep, 1960 : 81-82) ที่เริ่มจากเด็กจะถูกแยกตัวออกจากสภาพแวดล้อมก่อนหน้า เป็นนัยว่าได้ตายไปแล้ว เพื่อที่จะได้รวมเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ เขาจะถูกนำตัวเข้าไปในป่าที่พวกเขาจะถูกแยกอยู่ต่างหากภายใต้หลังอำนาจ ถูกลง

¹¹รายละเอียดที่สมบูรณ์ของพิธีกรรมนี้ดูได้ในภาคผนวก หรือ ใน Turner, Victor W., 1967 : 151-278

โทษเข็ญติ และถูกทำร้ายทรมานในรูปแบบต่าง ๆ จากนั้นก็เป็นพิธีเปลี่ยนผ่านอันประกอบด้วยการสร้างร่องรอยให้ร่างกาย (body mutilation) จนไปถึงการทาสีร่างกาย เนื่องจากในช่วงนี้ถือว่าเด็กได้ตายไปแล้ว พวกเขาจึงอยู่ในสภาพเปลือยเปล่า พระหรือหมอผีจะสอนเขานอกนี้พวกเขาจะถูกด้วยภาษาพิเศษรวมทั้งงดทานอาหารบางประเภทด้วย

ต่อจากนั้นก็จะมีพิธีรวมตัวเด็กคืนกลับเข้าสู่สภาพแวดล้อมก่อนหน้า เด็กจะต้องแสวงไม่รู้ว่าจะเดินหรือกินอย่างไร ทำราวกับว่าพวกเขาเพิ่งจะเกิดใหม่ พวกเขาจะต้องเรียนรู้ อากัปกริยาของชีวิตธรรมดาใหม่อีกหน ก่อนหน้าที่พวกเขาจะเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ใหม่อีกหนซึ่งกินเวลาหลายเดือน เด็กจะต้องไปชำระร่างกายในแม่น้ำ รวมทั้งเพิงหรือกระท่อมศักดิ์สิทธิ์ที่พวกเขาเคยอยู่ในช่วงก่อนหน้าก็จะถูกเผาทิ้ง

เช่นเดียวกับพิธีกรรมผ่านวัยของชนเผ่า Orokaiva (Bloch, 1992 : 8-23) พิธีกรรมเริ่มต้นด้วยการที่หมู่บ้านถูกบุกรุกจากคนภายนอกผู้ซึ่งได้หลบซ่อนตัวแอบซ่อนอยู่ในป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน คนเหล่านี้จะสวมหน้ากากที่ประดับประดาด้วยขนนกและเขี้ยวหมู ทำท่าทางและเลียนเสียงนก พวกเขาถือตัวแทนของดวงวิญญาณบรรพบุรุษของคนในหมู่บ้าน พวกเขาจะบุกรุกเข้ามา ตะโกนว่าคนคือวิญญาณที่ออกมาจากป่า! พร้อมกับนั้นก็จะมีวงล้อและทูปตีเด็ก ๆ ปากก็ตะโกนว่า “กั๊ด กั๊ด กั๊ด!” ขณะที่พ่อแม่ก็จะอ้อนวอนไว้ให้พวกเขา “มา” เด็กเหล่านั้น แท้จริงแล้วการแสดงดังกล่าวนี้ก็คือการสะหาเด็กที่จะเข้าสู่พิธีกรรมผ่านวัยนั่นเอง

อย่างไรก็ดี การไล่เด็กดังกล่าวก็คล้ายคลึงกับการไล่หมู พวกเขาจะไล่เด็กไปที่ลานฆ่าหมูประจำหมู่บ้าน แล้วเด็กก็จะถูกฆ่าในเชิงสัญลักษณ์เหมือนกับหมูถูกฆ่า จะถูกหันและแจกจ่ายไปให้คนต่าง ๆ หลังจากที่ถูกฆ่าในเชิงสัญลักษณ์บนลานฆ่าหมูแล้ว พวกเขาจะถูกห่อหุ้มคลุมกายด้วยผ้าจนไม่อาจจะมองเห็นอะไร ต่อจากนั้นก็จะถูกนำตัวออกไปนอกหมู่บ้านไปยังกระท่อมที่แยกตัวอยู่โดดเดี่ยวในป่า

ในกระท่อมเหล่านี้ พวกเขาจะถูกห้ามกินอาหารตามปกติ ไม่ได้รับอนุญาตให้อาบน้ำหรือพูดเสียงดัง รวมทั้งถูกห้ามไม่ให้มองออกไปนอกกระท่อม ที่สำคัญคือพวกเขาจะถูกบอกว่ตอนนี้พวกเขาก็ได้กลายเป็นวิญญาณของคนตายแล้วด้วยเหมือนกัน เพราะว่าได้ถูกฆ่าตายไปแล้วที่ลานฆ่าหมู ในที่นี้ พวกเขาจึงอยู่ในสภาพเหมือนคนตาย เป็นดวงวิญญาณ พวกเขาได้รับการสั่งสอนให้เป่าขลุ่ยศักดิ์สิทธิ์และเขาสัตว์ ทั้งยังได้เรียนการเดินรำอีกด้วย

หลังจากอยู่ในกระท่อมสมควรแก่เวลาแล้ว ก็ถึงคราวที่เด็ก ๆ จะหวนคืนกลับมายังหมู่บ้าน เด็กจะได้รับการแต่งตัวเหมือนกับคนสวมหน้ากากที่เคยวิ่งไล่ทูปตีพวกเขา เด็กจะเข้ามาในหมู่บ้านในลักษณะคล้ายกับคนสวมหน้ากาก พวกเขาจะวิ่งไล่ทูปตีหมูพร้อมกับตะโกนว่า “กั๊ด กั๊ด กั๊ด!” หมูจะถูกด้อนไปยังลานฆ่าหมูประจำหมู่บ้าน เด็กจะฆ่าหมูด้วยมือของพวกเขาเอง จากนั้นก็กินและแจกจ่ายให้กับญาติ ๆ และคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งในเวลานั้นเองที่จะมี

การดื่มกินและเฉลิมฉลองกันอย่างครึกครื้นสนุกสนาน และก็ถือว่าเป็นอันสิ้นสุดพิธีกรรมผ่านวัยของเด็ก พวกเขาได้กลายเป็นผู้ชายเต็มตัวและเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของเผ่าตลอดจนกลุ่มผู้ชายที่เป็นผู้ใหญ่ในเผ่า

ด้วยเหตุนี้ แบบแผนขั้นตอนของพิธีกรรมผ่านวัยหรือเลื่อนสถานภาพของเผ่าต่าง ๆ จึงค่อนข้างจะคล้ายคลึงกันโดยหลักใหญ่ ๆ แม้ว่าจะเป็นพิธีกรรมคนละประเภทกัน กล่าวคือ ทุกพิธีกรรมจะสามารถแบ่งออกได้ 3 ช่วง ตามทฤษฎีพิธีกรรมการเปลี่ยนผ่านของ Genep ดังที่กล่าวมาแล้ว คือ ช่วงแยกตัว ช่วงเปลี่ยนผ่าน และช่วงรวมตัว ช่วงแยกตัวมักจะถูกแสดงออกโดยการแยกตัวเด็กออกจากสภาพแวดล้อมก่อนหน้าเขาเคยอยู่ เช่นอาจจะมีการขลิบเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการตัดขาดจากสิ่งที่เคยอยู่ การแยกเด็กออกจากแม่ ตลอดจนการนำตัวเด็กออกไปจากหมู่บ้าน เป็นต้น ส่วนช่วงเปลี่ยนผ่านมักจะมีขึ้นขณะที่เด็กถูกแยกตัวอยู่ในกระท่อมกลางป่าเป็นสำคัญ ในช่วงนี้เด็กจะต้องปฏิบัติตามข้อบังคับต่าง ๆ อย่างมากมาย อีกทั้งยังได้เรียนรู้ความลับอะไรต่าง ๆ อีกด้วยดังที่กล่าวมาแล้ว ช่วงรวมตัวจะเป็นช่วงของการที่เด็กเดินทางออกจากกระท่อมกลางป่า กลับคืนสู่หมู่บ้านตามเดิม ทว่าสถานภาพของเขาจะเปลี่ยนไป เขาจะกลายเป็นชายเป็นผู้ใหญ่เต็มตัว และเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของเผ่าและของสังคมผู้ชาย พิธีกรรมมักจบลงด้วยการเฉลิมฉลองกันอย่างครึกครื้นสนุกสนานของคนในเผ่า

จากตัวอย่างงานชาติพันธุ์วรรณา พิธีกรรมผ่านวัยข้างต้นที่มีวัตถุประสงค์หลักอยู่ที่การเลื่อนหรือเปลี่ยนสถานภาพของเด็กให้กลายเป็นผู้ใหญ่ เป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของเผ่า ซึ่งมีแบบแผนขั้นตอนตามทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน ชาติพันธุ์วิทยาในฐานะที่เป็นเสมือนกระบวนการเปลี่ยนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์ไปเป็นพระพุทธเจ้า จึงเป็นกระบวนการที่มีเป้าหมายและลักษณะคล้ายคลึงกับพิธีกรรมผ่านวัยข้างต้น ด้วยเหตุนี้จึงมีความเป็นไปได้ที่จะวิเคราะห์ชาติพันธุ์วิทยาในฐานะพิธีกรรมผ่านวัยหรือเลื่อนสถานภาพด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน เพื่อจะพิจารณาว่ามีลำดับแบบแผนขั้นตอนเป็นไปตามทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านและคล้ายคลึงกับงานชาติพันธุ์วรรณาพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพที่ยกมาหรือไม่อย่างไร

ชาติพันธุ์วิทยาในฐานะพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า

การจะสามารถวิเคราะห์ชาติพันธุ์วิทยาในฐานะพิธีกรรมผ่านวัยด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านได้นั้น เพื่อความสะดวกเหมาะสมมีความจำเป็นจะต้องพิจารณาชาติพันธุ์วิทยาในฐานะของคัมภีร์โพธิสัตว์จรธา ดังแสดงให้เห็นชัดเจนแล้วในส่วนแรกของบทเดียวกันนี้ ฉะนั้น ในแง่นี้ ชาติพันธุ์วิทยาจึงเป็นดังแบบแผนขั้นตอนที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะต้องผ่านไปเป็นลำดับจนกว่าจะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณได้คร้สุเป็นพระพุทธเจ้า หรืออีกนัยหนึ่ง ชาติพันธุ์วิทยาคือแบบแผนขั้นตอนของพิธีกรรมผ่านวัยหรือเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งแบบ

แผนขั้นตอนดังกล่าวนี้ก็น่าจะเป็นไปในลักษณะเดียวกับพิธีกรรมผ่านวัยของชนเผ่าต่าง ๆ ข้างต้น ดังนั้นในส่วนนี้จะเป็นการแสดงให้เห็นว่า แบบแผนขั้นตอนการเปลี่ยนผ่านในชาติกัฏฐกถาจะเป็นไปตามแบบแผนขั้นตอนของทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านหรือไม่อย่างไร

แบบแผนขั้นตอนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงแยกตัว ช่วงเปลี่ยนผ่าน และช่วงรวมตัว การจะพิจารณาว่า ชาติกัฏฐกถามีแบบแผนขั้นตอนเช่นเดียวกับพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านหรือไม่ จึงจะต้องพิจารณาว่าชาติกัฏฐกถาประกอบด้วย 3 ช่วงดังกล่าวหรือไม่ และหากมี 3 ช่วงดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในลักษณะเช่นไร ดังนั้นสิ่งที่ต้องแสดงต่อไปให้เห็นก็คือว่า ชาติกัฏฐกถามีช่วงแยกตัว ช่วงเปลี่ยนผ่านและช่วงรวมตัวในลักษณะเช่นใด

แบบแผนขั้นตอนจากพระโพธิสัตว์ไปเป็นพระพุทธเจ้าหรือโพธิสัตว์จรรยาในชาติกัฏฐกถา แบ่งออกเป็น 3 ช่วงนิทานด้วยกันคือ ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน และสันติเกนิทาน แต่การจะพิจารณาว่า 3 ช่วงนิทานดังกล่าวนี้สอดคล้องกับ 3 ช่วงของแบบแผนขั้นตอนในพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านหรือไม่ จำเป็นจะต้องพิจารณาก่อน ว่านิทานแต่ละช่วงนั้นมีลักษณะเช่นไร

ทูเรนิทานในชาติกัฏฐกถาเริ่มจากการที่พระโพธิสัตว์สุเมธดาบสปรารถนาพุทธภูมิแทบเบื้องบาทพระพุทธเจ้าที่ปึงกร ได้รับพุทธพยากรณ์ และบำเพ็ญบารมีต่ออีกสี่อสงไขยแสนกัป จนจุติจากอภิกภาพพระเวสสันดร ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต อวิทูเรนิทานเริ่มจากพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต ลงมาประสูติเป็นเจ้าชายสัทธัคคะ เสด็จออกผนวชจนถึงครครู้ได้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วนสันติเกนิทานนั้นนับจากหลังครครู้เป็นต้นไปจนถึงพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน

กระนั้นก็ดี การจะสามารถพิจารณาการเปลี่ยนผ่านเป็น 3 ช่วงได้นั้น อย่างน้อยที่สุดก็จะต้องมีตำแหน่งแต่ละตำแหน่งที่แน่นอนที่บุคคลจะต้องผ่านไปเป็นลำดับ เช่นในสังหมบทุพกาล ก็จะมีชุมชนหรือหมู่บ้านเป็นตำแหน่งหรือเป็นตัวตั้งในการเปลี่ยนผ่านทางกายภาพ กล่าวคือ ช่วงแยกตัว ข้อมหมายถึงการแยกตัวเด็กออกจากหมู่บ้านไปอยู่ในสถานที่ใดสถานที่หนึ่งนอกหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะเป็นเพิงหรือกระท่อมที่ปลูกไว้ชั่วคราวกลางป่า ช่วงเปลี่ยนผ่านก็คือช่วงเวลาที่เด็กถูกแยกตัวเอาไว้ในเพิงหรือกระท่อมกลางป่านั้นเอง ซึ่งช่วงนี้จะกินเวลานานประมาณ 1-2 เดือนหรือมากกว่านั้น ส่วนช่วงรวมตัวก็คือการที่เด็กเดินทางกลับคืนสู่หมู่บ้านที่ตบจากมาอีกหนในสถานภาพที่เลื่อนสูงขึ้น

ถึงแม้ว่า 3 ช่วงการเปลี่ยนผ่านจะเห็นได้จากการเปลี่ยนผ่านในเชิงพื้นที่หรือกายภาพอย่างเด่นชัด แต่ที่สำคัญยิ่งกว่าก็คือ การเปลี่ยนผ่านนั้นดำเนินไปในลักษณะของนามธรรมด้วย ฉะนั้นตำแหน่งที่บุคคลจะเปลี่ยนผ่านจึงไม่ได้หมายความว่าเฉพาะตำแหน่งของพื้นที่ หากแต่เป็นตำแหน่งในเชิงนามธรรมเป็นสิ่งสำคัญ ในแง่นี้ ช่วงแยกตัวจึงหมายถึงการแยกบุคคลออกจากตำแหน่งในโครงสร้างหรือระบบความสัมพันธ์ก่อนหน้า ช่วงเปลี่ยนผ่านจึงเป็นช่วงที่บุคคลปราศจากตำแหน่ง ขณะที่ช่วงรวมตัวคือการที่บุคคลกลับคืนไปมีตำแหน่งในโครงสร้างหรือ

ระบบความสัมพันธ์ใหม่อีกหน ซึ่งหากเป็นจุดเดิมก็จะเป็นตำแหน่งที่สูงกว่าเก่า หรือว่าอาจจะ
เป็นตำแหน่งในโครงสร้างหรือระบบความสัมพันธ์ชุดใหม่ก็ได้

การเปลี่ยนผ่านจากตำแหน่งต่าง ๆ ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านต้องมี
ตำแหน่งอย่างชัดเจนทั้งในจุดที่จากรมาและที่จะก้าวไป และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลไม่ได้เปลี่ยน
ผ่านอย่างไร้จุดหมายหรือจะเปลี่ยนไปตำแหน่งใดก็ได้ หากแต่ว่าการเปลี่ยนผ่านนั้นจะมีตำแหน่ง
รออยู่ข้างหน้าอย่างชัดเจน และที่สำคัญก็คือว่า การบรรลุตำแหน่งดังกล่าวไม่ได้หมายความว่า
การเปลี่ยนผ่านของเขาจะบรรลุผลเพียงเพราะว่าเขาผ่านมันได้ หากแต่หมายความว่าเขาได้เข้ามา
รวมอยู่กับบุคคลอื่นในโครงสร้างและระบบความสัมพันธ์เดียวกัน ฉะนั้น ในแง่พิธีกรรม
เปลี่ยนผ่านจะต้องกระทำในนามของชุมชนเป็นสำคัญ หน้าที่ของปัจเจกบุคคลไม่

ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจพิจารณาซากิฏฐกถาในฐานะการเปลี่ยนผ่านที่มีความหมายจำกัดอยู่
แต่เฉพาะปัจเจกบุคคล หากจะต้องพิจารณาในนามของชุมชน โพรสิตวจรรยาจึงเป็นแบบแผนที่
บุคคลที่จะมาเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของ “ชุมชนพระพุทธรเจ้า” จะต้องปฏิบัติไปตามลำดับเช่นเดียวกับ
กับแบบแผนขั้นตอนที่เด็กจะต้องปฏิบัติในการเข้ากลุ่มหรือการเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์เต็มตัวของ
ชนเผ่า ฉะนั้น ในแง่การพิจารณาซากิฏฐกถาในฐานะพิธีกรรมผ่านวัยหรือเลื่อนสถานภาพจึง
จะต้องเริ่มด้วยการกล่าวถึงชุมชนของพระพุทธรเจ้าเสียก่อน

คติพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์ที่เป็นมกรกล่าวถึงประวัติพระพุทธรเจ้า
ทั้งหลายในอดีตทั้ง 24 พระองค์ รวมทั้งพระโกตมะองค์ปัจจุบันและพระเมตไตรย์องค์ใน
อนาคต ซึ่งหากรวมกับอีก 3 พระองค์ก่อนหน้าพระพุทธรเจ้าที่ปึงกร คือพระคัมปังกร
พระเมธังกร และพระสรณังกร แล้วก็จะมียานวนพระพุทธรเจ้าทั้งสิ้น 29 พระองค์¹² เป็นการ
แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรเจ้าไม่ได้มีเพียงพระองค์เดียว หากแต่มีหลายพระองค์ ซึ่งเรียกรวมว่า
พุทธวงศ์ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “ชุมชนพระพุทธรเจ้า” ซึ่งการจะเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ได้นั้นจะ
ต้องมีคุณสมบัติครบถ้วนทุกประการ ทั้งนี้ก็แต่โดยการประกอบโพรสิตวจรรยาหรือผ่านแบบ
แผนขั้นตอนไปเป็นลำดับจนกว่าจะตรัสรู้บรรลุสัมโพธิญาณแล้วเท่านั้น

พุทธวงศ์หรือ “ชุมชนพระพุทธรเจ้า” ก็มี ธรรมเนียมปฏิบัติเช่นเดียวกับในชนเผ่าสังคม
บุพกาล ที่การจะเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของเผ่าได้จะต้องผ่านพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพ เด็กที่
เกิดขึ้นมาจะไม่ถูกนับว่าเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์คนหนึ่งของเผ่าจนกว่าจะได้ผ่านพิธีกรรมผ่านวัย
เช่นเดียวกับกับพระ โพรสิตวที่จะยังไม่อาจนับเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของพุทธวงศ์หรือเป็นพระ
พุทธรเจ้าได้จนกว่าจะผ่านการบำเพ็ญโพรสิตวจรรยา ฉะนั้น ในแง่นี้ก็หมายความว่า พระ
โพรสิตวจะยังมีชีวิตอยู่ในช่วงหนึ่งก่อนที่จะได้รับพุทธพยากรณ์และบำเพ็ญบารมี นั่นคือช่วงที่
ยังไม่มีคุณสมบัติพอที่จะเข้าพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพนั่นเอง

¹² คติเถรวาทกล่าวว่าพระพุทธรเจ้ามีจำนวนนับไม่ถ้วน ทว่าที่ปรากฏพระนามมีเพียง 29 พระองค์เท่านั้น

ชาติกัฏฐกถาได้เริ่มต้นโพธิสัตว์จรรยาจากปุณณินทาน คือ ตั้งแต่พระโพธิสัตว์ได้รับพุทธพยากรณ์ ทว่าไม่มีการกล่าวถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ก่อนหน้านั้น แต่ถึงกระนั้น ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ชาติกัฏฐกถาก็มีโครงสร้างเป็นไปตามโพธิสัตว์จรรยาทั่วไป ต่างแต่เพียงตัดช่วงมา และเน้นเฉพาะในส่วนของการบำเพ็ญบารมีโดยละเอียดเท่านั้น ด้วยเหตุนี้การจะสืบค้นว่า เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ก่อนหน้าจะได้รับพุทธพยากรณ์เป็นเช่นไรนั้น จึงไม่เป็นการคลาดเคลื่อน หากจะยึดเอาจากแบบแผนโพธิสัตว์จรรยาของพุทธศาสนาของเถรวาทเป็นสำคัญ

ดังที่ได้แสดงในส่วนแรกของบทเดียวกันนี้แล้วว่า แบบแผนขั้นตอนโพธิสัตว์จรรยาของพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ก่อนหน้าจะถึงปุณณินทานก็ยังประกอบด้วย พาหิรนิทานและอติปุณณินทาน พาหิรนิทานนั้นหมายถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์นับแต่ยังไม่ปรารถนาพุทธภูมิแต่มีศรัทธา ส่วนอติปุณณินทานก็ยังแบ่งออกเป็นจิตตูปปาตกาล มโนปณิธาน และวชิปณิธาน

จิตตูปปาตกาล หรือปฐมจิตตูปาท อันหมายถึงการมีจิตปรารถนาพุทธภูมิเป็นครั้งแรก นั้น เกิดขึ้นในชาติที่พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลชัตถเสน (โสดดกกิมทานิทาน ฉบับงานออกเมรุ สมเด็จพระญาณสังวร : 14-18) หลังจากบิดาเสียชีวิตก็ได้หาเลี้ยงมารดา อยู่มาวันหนึ่งคิดเดินทางไปยังสุวรรณภูมิเพื่อนำทองกลับมาขายเลี้ยงมารดา แต่เมื่อไปแจ้งข่าวให้มารดาทราบ มารดาก็ต้องการติดตามไปด้วย เขาจึงขออนุญาตนายเรือให้มารดาของตนโดยสารไปด้วย

เรือแล่นออกมหาสมุทรมาได้ 7 วัน ก็โดนคลื่นลมซัดอับปางกลางทะเล ขณะพระโพธิสัตว์ว่ายน้ำอยู่พลันก็นึกถึงมารดา จึงว่ายน้ำกลับมาช่วยมารดาขึ้นคอแล้วว่ายน้ำมหาสมุทรไป ในกาลนั้นเองท้าวมหาพรหมทราบว่าเวลาล่วงเลยไป 1 อสงไขยแล้วและพระพุทธเจ้าก็ยังไม่เสด็จอุบัติขึ้น จึงตรวจดูหมู่ชนผู้สามเณรบำเพ็ญพุทธการกกรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า หรือบารมี) ได้ ก็เห็นพระโพธิสัตว์ยอมสละชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่มารดาตน จึงคิดว่าผู้นี้เป็นบุญยิ่งใหญ่ ยอมสละชีวิตของตนโดยไม่คำนึงถึงมหาสมุทรที่ลึกเหลือเชี่ยและมองไม่เห็นฝั่ง ประสงค์ที่พามารดาของตนว่ายน้ำข้ามไปได้ หวังผู้ที่มีความเพียรขนาดนี้สามารถที่จะบำเพ็ญพุทธการกกรรมได้ จึงส่งความคิดไปให้พระโพธิสัตว์เกิดพุทธปณิธาน

ในเวลาเดียวกันนั้น พระโพธิสัตว์ที่กำลังว่ายน้ำข้ามมารดาอยู่ใกล้จะจมลงแล้ว ทว่าทันใดเขาก็ได้รับความคิดจากที่พระพรหมส่งไปให้ จึงเกิดความคิดขึ้นว่า ถ้าเราจักไม่ทำสังกิริยาสักอย่างหนึ่ง เรากับมารดาก็จักตายพร้อมกันในท่ามกลางมหาสมุทรนี้ เพราะฉะนั้นเราจักทำสังกิริยาสักอย่างหนึ่ง ครั้นนั้นจึงเกิดความคิดขึ้นว่า เราตรัสรู้แล้วก็จักช่วยให้คนอื่นตรัสรู้ได้ เราหลุดพ้นแล้วจักช่วยเหลือให้คนอื่นหลุดพ้นได้ เราข้ามพ้นแล้วจักช่วยคนอื่นให้ข้ามพ้นได้ ต่อจากนั้นจึงพามารดาว่ายน้ำข้ามมหาสมุทร 2-3 วันก็ไปถึงฝั่งพร้อมกับมารดาด้วยการสงเคราะห์ของเทวดา ฉะนั้น ปฐมจิตตูปาทจึงเกิดขึ้นเนื่องจากพระพรหมคลอใจเป็นสำคัญ

หลังจากพระโพธิสัตว์ได้เกิดปฐมจิตตูปาทดังกล่าวแล้ว ต่อมาก็ได้ตั้งมโนปณิธานและวชิปณิธาน เป็นเวลา 7 และ 9 อสงไขยตามลำดับ มโนปณิธานคือการปรารถนาพุทธภูมิแต่เพียง

ในใจ ไม่ได้เปล่งวาจา ส่วนวจีปณิธานก็คือการคิดปรารถนาพุทธภูมิพร้อมกับเปล่งวาจาแสดง ความปรารถนานั้นออกมาด้วย รวมเวลานับแต่ได้เกิดปฐมจิตดูบาทและตั้งมโนปณิธานกับวจี ปณิธานจึงเป็น 16 อสงไขย

จะเห็นได้ว่า ก่อนหน้าพระโพธิสัตว์สุเมธคาบสจะได้รับพุทธพยากรณ์อันเป็นจุดเริ่มใน บุเรนิทานที่ชาติกัฏฐกถาคัดตอนมากล่านั้น พระโพธิสัตว์ได้ถือกำเนิดมาแล้ว 16 อสงไขย เพราะว่าหลังจากที่ชายหนุ่มได้เกิดพุทธปณิธานจากการคล้อยของพระพรหมแล้ว เขาก็ได้กลายเป็นพระโพธิสัตว์ ต่างแต่เพียงว่าพระโพธิสัตว์ในลักษณะดังกล่าวนี้ยังมีคุณสมบัติไม่ครบถ้วนที่ จะถือได้ว่าจะสามารถกลายเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตได้ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ พระโพธิสัตว์ใน 16 อสงไขยก่อนหน้านี้เป็นแค่เพียงอนิยตโพธิสัตว์เท่านั้น

พระโพธิสัตว์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529 : 12) คือ นียต โพธิสัตว์ กับอนิยตโพธิสัตว์ นียตโพธิสัตว์หมายถึงพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า อย่างแน่นอน ขณะที่อนิยตโพธิสัตว์นั้นหมายถึงพระโพธิสัตว์ที่ยังไม่แน่ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระ พุทธเจ้าหรือไม่ ความแตกต่างระหว่างนียตโพธิสัตว์กับอนิยตโพธิสัตว์อยู่ที่ความครบถ้วนของ ธรรมะเป็นสำคัญ ดังที่เรียกว่าธรรมสโมธาน

ธรรมสโมธาน คือ ความประชุมพร้อมแห่งธรรม คือองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เมื่อมีพร้อม อยู่ในบุคคลใดแล้ว ก็จะช่วยให้บุคคลนั้นได้ชื่อว่านียตโพธิสัตว์ หรือพระโพธิสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ธรรมสโมธาน มีอยู่ 8 ประการด้วยกัน (บรรจบ, 2529 : 12-15) คือ

1. มนุสสคัคคิ คือมีความเป็นมนุษย์
2. ลิงคสมุปคัคคิ คือความมีเพศสมบูรณ์ หมายถึงเพศชาย
3. เหตุ คือความเหตุปัจจัยเกื้อหนุน อันได้แก่อินทรีย์ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมာธิ

ปัญญา

4. สตถารทสุตถิ คือการได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเฉพาะพระพักตร์
5. ปทุพพชชา คือการได้บรรพชา
6. คุณสมุปคัคคิ คือความมีคุณสมบัติพร้อมมูล อันได้แก่สมามบัติ 8 และอภิญา 5

7. อธิกาโร คือการได้ทำบุญยิ่งใหญ่ หมายความว่าได้เคยสละชีวิตถวายเป็นพลีกรรมแก่ พระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งมาแล้ว

8. อนุททา คือมีความปรารถนาอย่างแรงกล้า หมายความว่าเมื่อได้ตั้งจิตปรารถนาเป็น พระพุทธเจ้าแล้ว ก็จะไม่ล้มเลิกความปรารถนานั้นแม้จะต้องเผชิญกับอุปสรรคสักเท่าใด

ฉะนั้น พระโพธิสัตว์ในช่วง 16 อสงไขยนับแต่เกิดปฐมจิตดูบาทจึงเป็นเพียง

อนิยตโพธิสัตว์ เพราะว่ามีคุณสมบัติไม่ครบ 8 ประการดังกล่าว อันอาจจะเกิดจากการขาดคุณสมบัติข้อใดข้อหนึ่ง เช่นเกิดเป็นสัตว์ ไม่ได้บรรพชา เป็นต้น หรือว่าอาจจะขาดคุณสมบัติหลายข้อรวมกันก็ได้ ขณะที่ในพระชาติสุเมธดาบสมีคุณสมบัติครบถ้วน จึงได้รับพุทธพยากรณ์ให้เป็นนิยตโพธิสัตว์ หรือเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ธรรมสโมธานทั้ง 8 ของสุเมธดาบสได้แก่

1. เกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลพราหมณ์ร่ำรวยแห่งนครอมรวดี
2. เป็นมนุษย์เพศชาย
3. มีอินทรี 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมာธิ ปัญญาแก้กมล้าพอ
4. ได้สละเพศฆราวาสออกบวชเป็นฤาษี
5. เมื่อบวชแล้วก็ตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนบรรลุคุณวิเศษชั้นสูง คือสมาบัติ 8 และอภิญญา 5
6. ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ปึงกร
7. ได้ทำบุญยิ่งใหญ่ ก้อนขนทอดกายบนเบือกคมเป็นสะพานให้พระพุทธเจ้าที่ปึงกรเหยียบข้ามไปพร้อมกับภิกษุสงฆ์รูปอื่น ๆ
8. ได้มีความปรารถนาอย่างแรงกล้า คือมีความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า จึงยอมทอดกายให้พระพุทธเจ้าที่ปึงกรพร้อมสาวกข้ามผ่านเพื่อเป็นการบำเพ็ญบารมี

เมื่อสุเมธดาบสได้มีองค์ประกอบครบถ้วนทั้ง 8 ประการดังกล่าว จึงได้รับนิยตพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปึงกรว่า ในอีกสี่สงไขยแสนกัปข้างหน้าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ซึ่งในเวลาเดียวกันนี้เองเขาก็ได้กลายมาเป็นนิยตโพธิสัตว์ หรือพระโพธิสัตว์ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน หลังจากที่ได้บำเพ็ญบารมีจนครบสี่สงไขยแสนกัปตามคำพุทธพยากรณ์

พิจารณาในแง่นี้ ทูเรนิทานของชาตกัญฐกถาจึงกล่าวถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เฉพาะที่เป็นของนิยตโพธิสัตว์เท่านั้น ส่วนที่เป็นอนิยตโพธิสัตว์ก่อนหน้าดังที่ปรากฏในคัมภีร์โพธิสัตว์จรยาเล่มอื่นไม่ได้รับการกล่าวถึงแต่อย่างใด กระนั้นก็ดี การจะชี้ให้เห็นถึงภาพรวมของกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากพระโพธิสัตว์มาเป็นพระพุทธเจ้า จำเป็นจะต้องพิจารณาในส่วนของอนิยตโพธิสัตว์เข้าไว้ประกอบด้วย เมื่อการเปลี่ยนผ่านดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การได้เป็นสมาธิที่สมบูรณ์ของชุมชนพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ

ในสังคมชนเผ่าที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นชุมชน ถึงแม้ว่าทารกที่เกิดมาจะเป็นสมาธิคนหนึ่งของชุมชน ทว่าเขาจะยังไม่อาจเป็นสมาธิที่สมบูรณ์หรือแท้จริงของชุมชนได้ หากว่าเขายังไม่ผ่านพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพของเผ่า เด็กคนที่จะถูกคัดเลือกให้สามารถเข้าพิธีเลื่อนสถานภาพได้จะต้องมีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่แต่ละเผ่ากำหนด จึงจะเห็นได้ว่า ช่วงตั้งแต่เด็กเกิดจน

ก่อนถึงจะมีคุณสมบัติครบถ้วนที่จะได้รับการคัดเลือกให้เข้าพิธีกรรมผ่านวัยของเผ่าได้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับช่วงของการเป็นอนิยตโพธิสัตว์ในนิทานก่อนปฐมนิทานเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ยังไม่ถือว่าเป็นสมาชิกคนหนึ่งของเผ่า

หากพิจารณาชุมชนพระพุทธรเจ้าในลักษณะของชุมชนโดยทั่วไป ชุมชนจะประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นเด็กหนุ่มสาวและผู้ใหญ่ ชั้นแรกสุดที่สมาชิกทุกคนใน “ชุมชนพระพุทธรเจ้า” จะต้องผ่านคือ การถือกำเนิดเป็นเด็กขึ้นมาในชุมชนแห่งนี้ จนกระทั่งเติบโตเป็นหนุ่ม มีคุณสมบัติครบถ้วนพอที่จะเข้าพิธีผ่านวัยเพื่อเปลี่ยนสถานภาพเป็นผู้ใหญ่ที่เป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของชุมชน ฉะนั้น ในแง่นี้การเกิดปฐมจิตตบาทขึ้นในจิตใจของมาฆพหุมนุ่บโดยการคล้อยของพระพรหม ที่ถือว่าเป็นการเริ่มต้นการเป็นพระโพธิสัตว์ จึงหมายถึงการถือกำเนิดขึ้นเป็นพระโพธิสัตว์ในชุมชนของพระพุทธรเจ้าแห่งนี้ เครื่องหมายแห่งการถือกำเนิดเป็นเด็กของ “ชุมชนพระพุทธรเจ้า” ก็คือการเริ่มมีปณิธานปรารถนาจะเป็นพระพุทธรเจ้า ดังที่ว่า

“เราตรัสรู้แล้ว ก็จักช่วยให้คนอื่นตรัสรู้ได้ เราหลุดพ้นแล้ว จักช่วยเปลื้องคนอื่นให้หลุดพ้นได้ เราข้ามพ้นแล้ว จักช่วยคนอื่นให้ข้ามพ้นได้” (โศคตถกนิทาน ฌบ้งงานออกมธุสมเด็จพะพุทธาจารย์ : 17)

แต่ถึงกระนั้น ฐานะของพระโพธิสัตว์ก่อนจะเป็นพระพุทธรเจ้านั้น แบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงด้วยกันดังที่กล่าวแล้วคือนิยตโพธิสัตว์ กับอนิยตโพธิสัตว์ นิยตโพธิสัตว์คือพระโพธิสัตว์ที่มีคุณสมบัติครบถ้วน หรือมีธรรมสโมธานครบ 8 ประการ ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าอย่างแน่นอน ขณะที่อนิยตโพธิสัตว์คือ พระโพธิสัตว์ที่ยังมีคุณสมบัติไม่ครบถ้วนพอที่จะแน่ใจว่าสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าได้ ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้ อนิยตโพธิสัตว์ย่อมหมายถึงช่วงตั้งแต่พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดขึ้นมาในชุมชนพระพุทธรเจ้า ผ่านช่วงเป็นเด็กมาก่อนที่จะเข้าสู่วัยหนุ่มสาว ซึ่งยังไม่มีคุณสมบัติพอที่จะเข้าพิธีกรรมเปลี่ยนสถานภาพเพื่อเป็นผู้ใหญ่ ขณะเดียวกันกับที่นิยตโพธิสัตว์คือช่วงที่พระโพธิสัตว์เติบโตเป็นหนุ่ม เป็นสมาชิกที่มีคุณสมบัติครบถ้วนสำหรับการเข้าพิธีกรรมเปลี่ยนสถานภาพเพื่อเป็นผู้ใหญ่ เป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของ “ชุมชนพระพุทธรเจ้า”

ช่วงของการเป็นอนิยตโพธิสัตว์นับแต่ปฐมจิตตบาทจนถึงมโนปณิธานและวชิปณิธาน ซึ่งกินเวลาทั้งสิ้น 16 อสงไขย จึงเป็นช่วงเกิดและวัยเด็กของพระโพธิสัตว์ วัยเด็กของพระโพธิสัตว์หรือความเป็นอนิยตโพธิสัตว์ถูกกำหนดขึ้นด้วยการมีธรรมสโมธานไม่ครบ 8 ประการ เป็นต้นว่า เกิดเป็นสัตว์ เกิดเป็นหญิง ดังตัวอย่างเช่นในชาติที่ไปเกิดเป็นน้องสาวต่างมารดาของพระพุทธรเจ้าปฐมพิงกร (โศคตถกนิทาน, 2526 : 28-29) ขณะที่จะถวายน้ำมันเมล็ดพันธุ์ผักกาดแก่พระโพธิสัตว์ปัจฉิมพิงกรก็อธิบายว่า พี่ชายเป็นพระพุทธรเจ้าก็เพราะต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้ฉับไฉ แม้ตนก็ขอเป็นพระพุทธรเจ้าเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ในอนาคตกาล

ดังนั้น และในเวลาที่คุณเป็นพระพุทธรเจ้า ก็ขอให้มีขื่อน้ำมันเมล็ดศกภาค (สิทธัตถะ) หลังจากถวายเมล็ดพันธุ์ศกภาคแล้วนางก็ฝากให้พระโพธิสัตว์ปัจฉิมที่ปัจฉิมให้แจ้งให้พี่ชายของนางทราบเรื่องความปรารถนาของนาง

เมื่อพระพุทธรเจ้าได้ฟังคำดังกล่าว ก็ได้คร่ำครวญกับภิกษุว่า บัดนี้น้องสาวของเราดำรงอติภาพเป็นหญิง นางจึงไม่สามารถจะรับการพยากรณ์ได้ เพราะขึ้นชื่อว่าพุทธการกรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธรเจ้า) นั้นทำได้ยากยิ่ง หากบุคคลบำเพ็ญบารมีมาหลายแสนกัปและมีความเพียรมั่นคง มีปณิธานหนักแน่น สามารถประมวลธรรม 8 ประการ (ธรรมสโมธาน 8) ได้ ในกรณีนั้นก็สมารถจะได้รับพุทธพยากรณ์

เช่นเดียวกับนิศิตโพธิสัตว์ที่คุณสมบัติของการ ได้มานั้นก็ขึ้นอยู่กับธรรมสโมธาน 8 ประการ ต่างกันตรงที่ว่าเป็นการมีครบถ้วน มิใช่ขาดเหมือนของอนิศิตโพธิสัตว์ ดังในพระชาติสุเมธดาบสที่ยกให้เห็นข้างต้นแล้ว ในแง่นี้ ธรรมสโมธาน 8 ประการจึงเป็นเส้นแบ่งระหว่างความมีศักยภาพที่จะสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าได้หรือไม่ได้ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเส้นแบ่งระหว่างช่วงตั้งแต่เกิดถึงวัยเด็ก กับช่วงเข้าสู่วัยหนุ่มที่สามารถจะเข้าพิธีกรรมผ่านวัยเพื่อบรรลุลักษณะเป็นผู้ใหญ่หรือความเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของตนเอง

ด้วยเหตุนี้ การที่ชาติกัมมภูตดาเริ่มกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ตั้งแต่พระชาติสุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์เป็นนิศิตโพธิสัตว์ จึงเป็นการกล่าวถึงเฉพาะช่วงชีวิตของพระโพธิสัตว์นับแต่มีคุณสมบัติครบถ้วนพอที่จะเข้าพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพได้เท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงการถือกำเนิดและช่วงชีวิตวัยเด็กของพระโพธิสัตว์แต่อย่างใด กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่าชาติกัมมภูตดา กล่าวถึงชีวิตของพระโพธิสัตว์เฉพาะช่วงที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมผ่านวัยหรือเลื่อนสถานภาพเท่านั้น

พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านซึ่งประกอบด้วย 3 ช่วงนั้น เริ่มต้นด้วยช่วงแยกตัว ที่เป็นการดึงหรือแยกเอาปัจเจกบุคคลออกจากตำแหน่งในชุดโครงสร้างเดิม ซึ่งในพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพนั้นหมายถึงการดึงเอาเด็กออกจากโลกก่อนหน้าที่เขาเคยอยู่ คือโลกของเด็กและโลกของผู้หญิงคือแม่ ฉะนั้น จากการที่อนิศิตโพธิสัตว์ได้เปลี่ยนเป็นนิศิตโพธิสัตว์ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ จากเด็กไปเป็นหนุ่มที่มีคุณสมบัติพร้อมที่จะเข้าพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพ จึงเป็นช่วงแยกตัวของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์ไปเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นการแยกพระโพธิสัตว์ออกจากโลกของอนิศิตโพธิสัตว์มาสู่โลกของนิศิตโพธิสัตว์

การได้รับพุทธพยากรณ์เป็นนิศิตโพธิสัตว์ เพราะมีธรรมสโมธานครบถ้วน เป็นดั่งการได้รับคัดเลือกจากผู้อาวุโสของเผ่าว่า บัดนี้เป็นเวลาที่เด็กหนุ่มสมควรที่จะเข้าพิธีกรรมผ่านวัยเพื่อบรรลุลักษณะเป็นผู้ใหญ่ เป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของเผ่า ต่อจากนั้นเขาก็จะถูกนำตัวไปเข้าพิธีกรรม

ตามลำดับขั้นตอนต่อไป เช่นเดียวกับนิยตโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าที่ปึงกรตรัสว่า “พวกท่านจงดูคาบสผู้มีตบะสูงนี้ซึ่งนอนอยู่บนหลังเปลือกคม...คาบสนี้กระทำความปรารถนายิ่งใหญ่ เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า นอนแล้วความปรารถนาเขาก็สำเร็จ ในที่สุดแห่งสี่สวไชยยังด้วยแสนกัป นับแต่นี้ เขาก็ได้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าโคดม...” (จูเรนิทาน, 55 : 26) ก็คือการได้รับการคัดเลือกว่าบัดนี้เขามีความพร้อมแล้วที่จะเข้าพิธีกรรมผ่านวัยเพื่อบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า หรืออีกนัยหนึ่ง นี่ก็คือพิธีกรรมแยกตัวเพื่อเข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่าน ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระพุทธเจ้าที่ปึงกรซึ่งได้ผ่านพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพเป็นสมาชิกของ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” แล้วคือตัวแทนของผู้อาวุโสของชุมชนแห่งนี้นั่นเอง

พระโพธิสัตว์ถูกแยกตัวออกจากโลกก่อนหน้าพร้อมกับได้ชื่อใหม่ว่า นิยตโพธิสัตว์ เช่นเดียวกับที่หลังจากเด็กได้ถูกแยกตัวออกจากโลกก่อนหน้า พวกเขาก็ได้ชื่อใหม่เหมือนกันทุกคน เช่น novice, neophyte, และ novitiand ช่วงแยกตัวจะประกอบด้วยพิธีกรรมและสัญลักษณ์ที่บ่งชี้ถึงการตัดขาดออกจากสภาพแวดล้อมที่เคยอยู่ก่อนหน้า เช่นการตัดผม การขลิบปลายหนัง หุ้มอวัยวะเพศ เป็นต้น ซึ่งในกรณีของพระโพธิสัตว์นั้นใช้ชื่อที่แตกต่าง คือจากอนิยตโพธิสัตว์ เป็น นิยตโพธิสัตว์ บ่งถึงนัยดังกล่าวเป็นสำคัญ กระนั้นก็ดี โพธิสัตว์จะร่ายาหรือพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าในชาติกัฏฐกถา ไม่ค่อยจะเห็นช่วงแยกตัวออกจากสภาพแวดล้อมหรือโลกก่อนหน้ามาเป็นพระโพธิสัตว์มากนัก ดังจะเห็นได้จากการที่ไม่กล่าวถึงช่วงของอนิยตโพธิสัตว์เลย ซึ่งก็เป็นปกติธรรมดาของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพที่ช่วงแยกตัวจะไม่ค่อยได้รับความสำคัญมากนัก หากจุดเน้นของพิธีกรรมในลักษณะนี้จะอยู่ตรงช่วงเปลี่ยนผ่านมากกว่า ซึ่งก็สอดคล้องกับในชาติกัฏฐกถาที่ช่วงเปลี่ยนผ่านจะได้รับการเน้นย้ำและบรรยายรายละเอียด จนถือได้ว่าเป็นหัวใจของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าเลยก็ว่าได้

ชาติกัฏฐกถาเริ่มต้นด้วยการที่พระโพธิสัตว์สุเมธคาบสได้รับพุทธพยากรณ์เป็นนิยตโพธิสัตว์ ซึ่งมีฐานะเป็นดังช่วงแยกตัวของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพ พร้อม ๆ กันนี้ก็เป็นดังการเข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรมด้วย กล่าวคือ พุทธพยากรณ์จะบรรลุผลเป็นจริงได้ก็ต่อเมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญทศบารมีหรือพุทธการกรรมหรือธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้เป็นเวลาคบสี่สวไชยแสนกัป! เงื่อนไขดังกล่าวก็เป็นดังสิ่งที่เด็กจะต้องเผชิญ จะต้องปฏิบัติระหว่างอยู่ในพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพ การที่สุเมธคาบสได้ถูกขึ้นนั่งตรวจดูบารมีทั้งหลายเพื่อจะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าหลังจากที่ได้รับพุทธพยากรณ์ “เอาละ เราจะเลือกเฟ้นธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธเจ้า” (จูเรนิทาน, 55: 33) ก็คือการเตรียมตัวเข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่านด้วยการพิจารณาว่า มีสิ่งใดบ้างที่จะต้องปฏิบัติขณะอยู่ในช่วงนี้ เพื่อที่ว่า “เราจักบำเพ็ญบารมี 10 แล้ว ในที่สุดแห่งสี่สวไชยแสนกัปจักได้เป็นพระพุทธเจ้า” (จูเรนิทาน , 55 : 45)

พุทธการกรรม หรือทศบารมี อันได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี

ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี (ทุเรนิทาน, 55 : 33-41) เป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์จะต้องปฏิบัติตามขณะอยู่ในทุเรนิทาน ซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกันกับการที่เด็กที่ถูกแยกตัวไปอยู่ในเพิงหรือกระท่อมกลางป่าจะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ขณะอยู่ในนั้น ฉะนั้น การบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์หลังได้รับพุทธพยากรณ์ จนจิตจากอภิปภพระเวสสันดร ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิตรวมเป็นเวลาทั้งสิ้นสี่อสงไขยแสนกัป จึงเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า ชาติกัฏฐกถา เน้นและให้ความสำคัญกับช่วงเปลี่ยนผ่านนี้เป็นพิเศษกว่าคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยาเล่มอื่น ๆ ซึ่งการบำเพ็ญทศบารมีในลักษณะดังกล่าวก็สอดคล้องกับคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่านหรือช่วงเปลี่ยนผ่านเป็นอย่างยิ่ง ดังจะแสดงให้เห็นโดยละเอียดในบทต่อไป

ดังนั้น เมื่อวิเคราะห์โครงสร้างชาติกัฏฐกถาด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน อันประกอบด้วย 3 ช่วง ก็จะได้ว่า ทุเรนิทานที่เริ่มต้นด้วยการที่พระโพธิสัตว์สุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์ คือช่วงแยกตัว¹³ ขณะที่การบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์หลังได้รับพุทธพยากรณ์จนถึงจิตจากอภิปภพระเวสสันดร ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตรวมเป็นเวลาทั้งสิ้นสี่อสงไขยแสนกัปนั้น คือช่วงเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพ จากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้ ในส่วนของอวิทูเรนิทานและสันติเกนิทานที่เหลืออยู่จึงไม่อาจจะเป็นอะไรได้มากไปกว่าช่วงรวมตัวของพิธีกรรมผ่านวัยดังกล่าว โดยที่สถานภาพของพระโพธิสัตว์ได้เปลี่ยนเป็นพระพุทธเจ้าเรียบร้อยแล้ว กระนั้นก็ดี ในที่นี้ก็ควรจะได้แสดงให้เห็นว่าช่วงรวมตัวของพิธีกรรมดังกล่าวในชาติกัฏฐกถามีลักษณะอย่างไร

อวิทูเรนิทานเริ่มจากพระโพธิสัตว์จิตจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เสด็จออกผนวช จนกระทั่งครีสุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วนนี้ถือได้ว่าเป็นช่วงของการแยกตัวออกจากช่วงเปลี่ยนผ่านเพื่อเข้าสู่ช่วงรวมตัว การรวมตัวเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์เมื่อตอนที่ได้ครีสุเป็นพระพุทธเจ้า จุดสิ้นสุดของช่วงเปลี่ยนผ่านจบลงที่พระชาติของพระเวสสันดร เมื่อการบำเพ็ญบารมีได้จบสิ้นลงแล้วอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ไม่ต้องเกิดเป็นชาติอื่น ๆ เพื่อบำเพ็ญบารมีอีก

การแยกตัวออกจากช่วงเปลี่ยนผ่านเพื่อเข้าสู่ช่วงของการรวมตัว เกิดขึ้นในตอนที่ยมรคาเทวดาในแต่ละจักรวาลได้มารวมตัวกันเพื่อขอให้พระโพธิสัตว์จิตจากดุสิตพิภพไปเกิดในโลก

---

¹³ ถึงแม้พระโพธิสัตว์จะได้รับพุทธพยากรณ์จากอดีตพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆอีก 23 พระองค์หลังจากพระพุทธเจ้าที่บังกร ทว่าพุทธพยากรณ์ดังกล่าวไม่มีนัยสำคัญต่อขั้นตอนของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน เพราะช่วงแยกตัวได้เกิดขึ้นแล้วนับแต่ได้รับปฐมพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่บังกร การได้รับพุทธพยากรณ์ซ้ำอีก 3 หน จึงเป็นการเน้นย้ำหรือผลิตซ้ำปฐมพุทธพยากรณ์อันเป็นช่วงแยกตัวมากกว่าที่พุทธพยากรณ์แต่ละครั้งจะหมายถึงการเป็นช่วงแยกตัวโดยตัวเอง

ครบถ้วนที่จะตรัสรู้ได้ และบัดนี้ก็ถึงเวลาแห่งการนั้นแล้ว “ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเมื่อบำเพ็ญบารมีสืบ ก็มีได้ปรารถนาสมบัติของท้าวสักกะ สมบัติของมาร สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ สมบัติของพรหมบำเพ็ญ แต่ท่านปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณบำเพ็ญแล้ว เพื่อต้องการจะชนสัวออกจากโลก บัดนี้ถึงเวลาที่ท่านจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ถึงสมัยที่ท่านจะเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว” (อวิจูเรนิทาน, 55 : 81)

ด้วยเหตุนี้ การแยกตัวออกจากช่วงเปลี่ยนผ่านโดยการจุดจากสวรรค์ชั้นดุสิตในเวลาเดียวกันก็เป็นคั้งการเริ่มต้นของการรวมตัวเข้าสู่ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” โดยผ่านการตรัสรู้นั้นเอง ช่วงของการรวมตัวส่วนใหญ่จึงเป็นเหตุการณ์ที่เกิดในปัจจุบันชาติ นับแต่ประสูติ อภิเษกสมรส ออกผนวช จนถึงตรัสรู้ จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์ที่เกิดในปัจจุบันชาติล้วนแล้วแต่พัฒนาไปสู่จุดหมายเดียวกันทั้งสิ้น นั่นคือการได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึงการรวมตัวได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ ได้กลายเป็นสมาชิกของ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” อย่างเต็มตัว อันเป็นการจบสิ้นของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพแล้วนั่นเอง

การที่กล่าวว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันชาติต่างน้อมนำไปสู่การรวมตัว ก็คือว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นได้น้อมนำไปสู่การเสด็จออกบรรพชาเพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นับตั้งแต่การเปล่งอาสภิวาจาหลังจากประสูติและเดินได้ 7 ถ้าวว่า *เราจะไม่เกิดอีกต่อไปแล้ว* ซึ่งหมายถึงการจะไม่กลับไปเวียนว่ายตายเกิดเหมือนดังเช่นในอดีตชาติ เพราะว่าได้บำเพ็ญบารมีมาครบถ้วนแล้ว จึงเป็นการประกาศการสิ้นสุดของช่วงเปลี่ยนผ่านของคนอีกคนหนึ่งพร้อมกับเน้นย้ำถึงการรวมตัวของคนเข้ากับ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” เพราะหลังจากที่ได้ตรัสรู้ในพระชาตินี้แล้วก็จะไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก อีกนัยหนึ่งก็คือ ไม่ต้องกลับไปสู่ช่วงเปลี่ยนผ่านอีก เพราะบัดนี้ตนจะได้เข้าสู่ช่วงรวมตัวอย่างถาวรแล้ว

เช่นเดียวกับคำทำนายของกาละดาบสที่บอกกับบริวารพระเจ้าสุทโธทนะถึงสาเหตุที่คนหัวเราะดีใจว่า เป็นเพราะพระโอรส “จักได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย” (อวิจูเรนิทาน, 55 : 91) หรือพราหมณ์โกณฑัญญะที่หลังจากได้พิจารณาความสมบูรณ์แห่งพระลักษณะของพระโพธิสัตว์ก็ได้พยากรณ์ว่า “พระโพธิสัตว์นี้ไม่มีเหตุที่จะดำรงอยู่ในท่ามกลางเรือน จักได้เป็นพระพุทธเจ้าผู้ทรงปราศจากกิเลส” (อวิจูเรนิทาน, 55 : 93) คำพยากรณ์ทั้งคู่จึงเป็นคั้งการเน้นย้ำถึงการรวมตัวของพระโพธิสัตว์เข้าสู่ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” นั่นเอง

ถึงแม้ว่าหนทางสู่การรวมตัวของพระโพธิสัตว์จะถูกขัดขวางในตอนต้นโดยพระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นบิดา หลังจากทราบว่าบุตรของตนจะออกบวชได้เป็นมหาสาคาแต่ตนกลับอยากให้เป็นพระมหาจักรพรรดิ เมื่อรู้ว่าเหตุที่จะทำให้บุตรของตนบวชคือการได้เห็นบุพนิมิต 4 หรือलगงบอกเหตุล่วงหน้าอันได้แก่ คนชรา คนป่วย คนตาย และสมณเพศ จึงได้รับสั่งบรรดาอำมาตย์ว่า ค่อแต่นี้ไปอย่าให้เจ้าชายสิทธัตถะได้พบเห็นบุคคลเหล่านี้ อีกทั้งยังทรงให้สร้างปราสาท 3 ฤดูให้ประทับอยู่อย่างเกษมสำราญอีกด้วย

หนทางแห่งการรวมตัวจะถูกขัดขวางอย่างแน่นหนาขึ้นเมื่อพระโธริสตัด์ต้องเข้าพิธีอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธราพิมพา ภาระนั้นก็ดี ในวันที่บุตรของพระโธริสตัด์จะเกิด นุพนิมิตร 4 ก็ได้ปรากฏแก่พระองค์ อันเป็นเหตุให้พระองค์คิดออกบรรพชา และเมื่อพระโธริสตัด์ได้ทราบข่าวการเกิดของลูกแล้ว กล่าวว่า “ราหูเกิดแล้ว เครื่องจองจำเกิดแล้ว” (อวิภูเรนิทาน 55: 100) คือการแสดงให้เห็นว่าสิ่งกีดขวางการรวมตัวของตนได้เกิดขึ้นอีกหนึ่ง ทว่าขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านนั้นเป็นลำดับแน่นอน ไม่อาจถูกขวางหรือทำให้คลาดเคลื่อนได้ ในที่สุดพระโธริสตัด์จึงเสด็จออกบรรพชา หรือก้าวเข้าสู่พิธีกรรมแห่งการรวมตัวในคืนเดียวกันนั่นเอง

สัญลักษณ์ของการตัดขาดจากสภาพแวดล้อมก่อนหน้าเพื่อเข้าสู่พิธีกรรมรวมตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ แสดงออกอย่างชัดเจนผ่านการตัดและการปลดปล่อยสัญลักษณ์เดิมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการเดินทางออกจากเมือง การเปลี่ยนเครื่องแต่งกายใหม่หรือว่าการตัดผมของพระโธริสตัด์ “ฉันนะผู้สหาย เธอจงพาอาภรณ์...ของเราไป...ผมทั้งหลายของเรานี้ไม่สมควรแก่สมณะ...เราจักตัดด้วยพระขรรค์นั้นด้วยตนเอง จึงเอาพระหัตถ์ขวาจับพระขรรค์ เอาพระหัตถ์ซ้ายจับพระจุฬา(จุก) พร้อมด้วยพระโมลี(มวยผม) แล้วจึงตัดออก” (อวิภูเรนิทาน 55: 106) เหล่านี้ถือว่าเป็นเครื่องหมายของการแยกตัวเองออกจากโลกก่อนหน้าทั้งสิ้น อีกนัยหนึ่งก็คือเป็นการแยกตัวออกจากช่วงเปลี่ยนผ่านเพื่อเข้าสู่ช่วงรวมตัวเข้ากับ “ชุมชนพระพุทธรเจ้า” นั่นเอง ซึ่งการตัดผม ตัดเล็บ หรือว่าเปลี่ยนเครื่องแต่งกายใหม่ถือเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งถึงการตัดขาด แยกตัวออกจากโลกก่อนหน้า ดังที่ปรากฏในช่วงแยกตัวของพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านโดยทั่วไป (Genep, 1960: 166)

หลังจากพระโธริสตัด์ได้ทำพิธีแยกตัวเองออกจากโลกก่อนหน้า หรือช่วงเปลี่ยนผ่านอีก หนโดยสิ้นเชิง ก็เริ่มเข้าสู่พิธีรวมตัวโดยแท้จริง คือการบรรพชาแสวงหาทางหลุดพ้น ขั้นตอนดังกล่าวกินเวลาถึง 6 ปี กว่าที่พระโธริสตัด์จะสามารถตรัสรู้ได้เป็นพระพุทธรเจ้า ในทันทีที่ได้ตรัสรู้ พระโธริสตัด์ก็ได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็น พระพุทธรเจ้า ช่วงรวมตัวได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ อันถือว่าพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโธริสตัด์เป็นพระพุทธรเจ้าได้จบสิ้นลงแล้วด้วยเช่นกัน และบัดนี้เขาก็ได้เป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของ “ชุมชนพระพุทธรเจ้า” ภายใต้อำนาจใหม่ พระพุทธรเจ้า เช่นเดียวกับสมาชิกคนอื่นๆ ของชุมชนแห่งนี้ ด้วยเหตุที่อวิภูเรนิทานเริ่มต้นจากพระโธริสตัด์จติจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จนกระทั่งออกบวชถึงตรัสรู้ ในขณะที่ช่วงรวมตัวของพิธีกรรมผ่านวัยของพระโธริสตัด์เริ่มต้นจากการจติจากสวรรค์ชั้นดุสิต และสิ้นสุดลงที่การตรัสรู้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น อวิภูเรนิทานจึงเป็นคั้งช่วงรวมตัวของพิธีกรรมผ่านวัยจากพระโธริสตัด์เป็นพระพุทธรเจ้านั่นเอง

อย่างไรก็ดี ชาติกฏฐกถาไม่ได้สิ้นสุดลงที่อวิภูเรนิทาน อันถือว่าเป็นช่วงรวมตัวและเป็น การสิ้นสุดของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโธริสตัด์เป็นพระพุทธรเจ้า หากแต่ยังมีช่วงของ

สันติเกนิทานต่อออกไปอีก ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มจากหลังตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เทศนาสั่งสอนจนไปถึงปรินิพพาน ด้วยเหตุนี้จึงยังมีความจำเป็นต้องพิจารณาต่อไปอีกว่า สันติเกนิทานดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพอย่างไรกับพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพนี้

ในสังคมบุพกาล พิธีกรรมผ่านวัยจะจบลงด้วยการที่เด็กเดินทางกลับเข้าหมู่บ้าน และปิดท้ายด้วยงานเฉลิมฉลอง มีการดื่มกินและเล่นร่ากันอย่างครึกครื้นสนุกสนาน หลังจากนั้นเป็นต้นไป เด็กก็เป็นสมาชิกของเผ่าอย่างสมบูรณ์ เป็นผู้ใหญ่เต็มตัว เขามีสิทธิและจะได้รับหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดชัดเจนในฐานะของสมาชิกคนหนึ่งของเผ่า

ด้วยลักษณะในทำนองเดียวกันนี้ การเสด็จออกเทศนาเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าหลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้ว จึงเป็นคั้งการปฏิบัติตามหน้าที่ในฐานะของสมาชิกของ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” ดังที่ปรากฏในประวัติของพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ จะเห็นได้ว่าภาระหน้าที่หลักของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็คือ การเผยแผ่คำสอนที่ตนได้ตรัสรู้ เพื่อช่วยปลดปล่อยสัตว์โลกให้พ้นจากห้วงทุกข์แห่งสังสารวัฏดังที่เคยได้ตั้งปณิธานเอาไว้ในตอนเป็นพระโพธิสัตว์ หรือในพระชาติสุเมธคาบสสำหรับพระพุทธเจ้าโคตมะองค์นี้ ฉะนั้น สันติเกนิทานในชาติกัฏฐกถาจึงเป็นคั้งช่วงของการปฏิบัติภาระหน้าที่ในฐานะสมาชิกของ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” หลังได้ผ่านพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพ กลายมาเป็นพระพุทธเจ้าแล้วนั่นเอง ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวก็คือ การออกเผยแผ่คำสอนของคนเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นแก่ปัญจวัคคีย์ พระเจ้าสุทโธทนะ หรือว่าพระประยูรญาติ

จากกรณีวิเคราะห์โครงสร้างและแบบแผนของชาติกัฏฐกถาด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน จึงพบว่านิทานทั้งสามสามารถจำแนกเป็นลำดับขั้นตอนของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าได้คั้งนี้ ทูเรนิทานในตอนต้นคือในพระชาติสุเมธคาบสขณะได้รับพุทธพยากรณ์ให้เป็นนิชฌิตโพธิสัตว์ คือช่วงแยกตัวออกจากโลกหรือสภาพแวดล้อมก่อนหน้า ซึ่งหมายถึงการแยกออกจากความเป็นนิชฌิตโพธิสัตว์สู่ความเป็นนิชฌิตโพธิสัตว์ การแยกตัวเกิดขึ้นเพื่อจะได้เข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพ การบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นเวลาสี่สงขยแสนกัปหลังจากพระชาติสุเมธคาบสจนถึงเวสสันดรจึงเป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน ทูเรนิทานจึงประกอบด้วย 2 ช่วงของพิธีกรรมที่ต่อเนื่องกัน ด้วยลำดับขั้นตอนดังกล่าว อวิทูเรนิทานที่เริ่มจากพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จนกระทั่งตรัสรู้ได้เป็นพระพุทธเจ้าจึงเป็นช่วงรวมตัวและในเวลาเดียวกันพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพนี้ก็สิ้นสุดลงที่การตรัสรู้ และการรวมตัวได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ สันติเกนิทานที่นับจากหลังตรัสรู้เป็นต้นไปจนถึงปรินิพพานนั้นถือว่าเป็นส่วนของการปฏิบัติตามภาระหน้าที่ในฐานะสมาชิกของ “ชุมชนพระพุทธเจ้า” หลังได้ผ่านพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพ กลายเป็นพระพุทธเจ้าโคตมะแล้วนั่นเอง

กระนั้นก็ดี การพิจารณาชาติกัฏฐกถาด้วยทฤษฎีพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน เป็นเพียงแต่การเริ่มต้นที่จะแสดงให้เห็นว่า ชาติกัฏฐกถามีลักษณะเป็นพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพจากพระโพธิสัตว์

เป็นพระพุทธรูปเจ้าอย่างไรเท่านั้น เป็นเพียงแต่การแสดงให้เห็นว่า นิทานช่วงใดเป็นขั้นตอนใดของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพดังกล่าว หากแต่ยังไม่ได้วิเคราะห์ลงไปถึงรายละเอียดของภาวะที่ปรากฏในชาติกัฏฐกถา โดยเฉพาะในส่วนของอรรถกถาชาดกแต่ละเรื่องที่เป็นหัวใจสำคัญของชาติกัฏฐกถา ที่ถือว่าเป็นคั้งช่วงเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรมเลื่อนสถานภาพนี้ พร้อมกันนี้ก็อาจถือได้ว่าเป็นจุดเน้นของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ก็ได้ ฉะนั้น ในบทต่อไปจึงจะเป็นการแสดงให้เห็นว่าการบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อบรรลุความเป็นพระพุทธรูปเจ้า ตลอดจนคุณลักษณะในอรรถกถาชาดก จะมีนัยสำคัญหรือความหมายใหม่อย่างไรหากพิจารณาในฐานะคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่าน ตลอดจนของช่วงเปลี่ยนผ่าน แทนที่จะเป็นแค่เพียงในบริบทของพระพุทธรูปศาสนาตามลำพัง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย